

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Факультет іноземної та слов'янської філології

Кафедра української мови і літератури

Зарецька Оксана Олександрівна

**РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ О. ОЛЕСЯ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література)

Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Українська мова і література.
Англійська мова)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ В. А. Захарова,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури
«__» _____ 2020 року

Виконавець

_____ О. О. Зарецька
«__» _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ	7
1.1. Поняття «творчі здібності» у психолого-педагогічних дослідженнях	7
1.2. Методичний супровід розвитку творчих здібностей учнів на уроці української літератури	23
Висновки до Розділу 1	38
РОЗДІЛ 2 О. ОЛЕСЬ: ФЕНОМЕН ДОЛІ І ТВОРЧОСТІ	40
2.1. Олександр Олесь як медіум між європейським та українським символізмом	40
2.2. Лірика поета в контексті української літератури кінця 19 – початку XX століття	53
Висновки до Розділу 2	63
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ	65
3.1. Моніторинг рівнів розвитку творчих здібностей школярів на констатувальному етапі дослідно-пошукової роботи	65
3.2. Система роботи з формування творчих здібностей школярів у процесі вивчення творчості О.Олеся	80
3.3. Діагностика творчих здібностей школярів на контрольному етапі дослідно-пошукової роботи	88
Висновки до Розділу 3	93
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	97
ДОДАТКИ	102

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі проблема розвитку творчих здібностей особистості є важливою та актуальною. Перехід до ринкових відносин, культурне зростання країни вимагає формування та розвитку творчих кадрів, які можуть швидко реагувати на мінливі умови життя, приймати нестандартні, творчі рішення. Значущість проблеми розвитку творчого потенціалу, розкриття та максимальної реалізації творчих здібностей кожної особистості підкреслюються й у державних документах. Метою державної Національної програми «Освіта» є виведення освіти в Україні на рівень розвинутих країн світу, що можливе лише за умов відходу від авторитарної педагогіки й упровадження сучасних педагогічних технологій. Серед великої кількості педагогічних технологій заслуговують на увагу ті, які сприяють формуванню творчих здібностей учнів, максимально активізують організацію навчального процесу й пізнавальну діяльність школярів. Упровадження в школі оновлених навчальних програм вимагає від учителя української літератури в першу чергу прояву тих творчих і професійних якостей, які сприятимуть розкриттю творчих можливостей кожного учня.

Згідно з дослідженнями науковців, у навчальному процесі переважає репродуктивна та частково-пошукова діяльність, а креативності ідей вчителі приділяють значно менше уваги, рідко залучають школярів до творчої діяльності та відводять для цього недостатньо часу в освітньому процесі. Лише близько 30 % учителів пропонують учням виконувати творчі завдання на кожному занятті, відводячи для цього 10–20 % часу. Здійснений аналіз педагогічної практики свідчить про орієнтацію вчителів профільної школи на передачу знань і формування загальних і предметних компетентностей, підготовку до незалежного зовнішнього оцінювання, недостатнє залучення старшокласників до творчості, а отже, й недостатню увагу до розвитку їхніх творчих здібностей.

Одним з основних вимог сучасного суспільства є розвиток творчих, нестандартно мислячих людей, здатних знаходити нові рішення поставлених

завдань. У зв'язку з цим основним завданням сучасної освіти є виховання творчої, самостійної, вільної особистості. Творчий розвиток особистості в умовах цілісного педагогічного процесу розглядається як найважливіше завдання, вирішення якого необхідно починати з самого раннього віку - шкільного дитинства.

Шкільна установа повинна створювати умови для максимально вільної реалізації заданих природою фізичних, інтелектуальних, емоційних здібностей і можливостей, допомагати дитині в духовному розвитку і творчому самовираженні.

Проблема дослідження пов'язана з відсутністю інтересу у частини школярів до видів творчої діяльності, що вимагає завзятості, терпіння, посидючості та уваги, в тому числі небажанням доводити почату справу до логічного кінця, боязнь помилитися, що свідчить про невпевненість у власних силах, і негативно впливає на розвиток творчих здібностей школярів.

Виявлені протиріччя і актуальність проблеми зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток творчих здібностей учнів основної школи у процесі вивчення лірики О. Олеся».

Об'єкт дослідження: творчі здібності в учнів основної школи.

Предмет дослідження: процес розвитку творчих здібностей в учнів основної школи у процесі вивчення творчості О. Олеся на уроках української літератури.

Теоретично-методологічну базу магістерської роботи становлять праці провідних психологів і педагогів із проблеми дослідження творчих здібностей школярів (Б. Ананьев, В. Андреев, Г. Антош, Д. Богоявленська, І. Біла, З.Фрейд, Л. Виготський, М. Вертгеймер, Д. Гілфорд, П. Джексон, С. Сисоєва, І. Хоменчук, В. Суржанська, К. Ушинський, Г. Токмань, Л. Долинська, В. Зайцев, А. Савенков, В. Калошин, Т. Коломоець, А. Кошель, О. Кульчицька, С. Литвиненко, К. Юнг, Л. Шелестова, О. Куцевол, А. Матюшкин, С. Пазиненко, К. Роджерс). Літературним підґрунтям роботи стали художні твори О. Олеся, літературознавчі

праці В. Петрова, М. Неврлого, А. Лукіяненка, Г. Козачука, М. Грушевського, О. Бабишкіна.

Мета дослідження: забезпечення розвитку творчих здібностей в учнів основної школи у процесі вивчення творчості О. Олеся.

Визначена мета дослідження зумовила виконання таких **завдань** дослідження:

- з'ясувати сутність поняття «творчі здібності» у психолого-педагогічних дослідженнях;
- дослідити місце постаті О. Олеся в українській літературі;
- з'ясувати методи роботи з учнями під час вивчення лірики поета;
- виявити особливості художньо-стильової манери О. Олеся;
- охарактеризувати систему роботи з формування творчих здібностей під час вивчення лірики поета
- зробити діагностику творчих здібностей учнів.

Методи дослідження. В якості теоретичних методів дослідження виступили порівняльно-аналітичний метод, застосування якого дає змогу визначити властивості та характеристику творчих здібностей учнів основної школи. У якості емпіричних методів дослідження виступили: метод спостереження, бесіди, анкетування, тестування, за допомогою яких було визначено творчий рівень розвитку школярів.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її результати поглиблюють дослідження творчих здібностей учнів. Матеріали і висновки магістерської роботи можуть бути використані у процесі подальшого вивчення особливостей розвитку творчості школярів на основі лірики О. Олеся.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається тим, що положення і висновки, отримані в ході дослідно-пошукової роботи, можуть бути використані вчителями для виявлення і розвитку рівня творчих здібностей у школярів, а також для організації залучення школярів у творчу діяльність на уроках української літератури.

Апробація дослідження. Основні теоретичні та практичні результати роботи були представлені на IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції студентів, магістрантів, аспірантів «Філологія, лінгводидактика, професійна комунікація в науковому дискурсі» (м. Суми, 9 листопада 2020 року); на уроках української літератури в 5 класі КУ Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 29.

Публікації. Окремі аспекти магістерської роботи викладено у статті: Зарецька О. «Поняття «творчі здібності» у психолого-педагогічних дослідженнях науковців» (Актуальні питання філології та методології. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 217 – 221).

Структура дослідження. Випускна кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків та додатків. Список використаних джерел нараховує 68 найменувань, 3 додатків. Обсяг роботи становить 106 сторінок. У роботі результати дослідження відображені на 3 рисунках, 2 схемах та у 7 таблицях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

1.1. Поняття «творчі здібності» у психолого-педагогічних дослідженнях

Уявлення про «творчі здібності» має глибоке коріння не тільки в повсякденній свідомості людей, але й культурі. В історії людської думки проблема творчих здібностей є однією із найдавніших. Протягом усього історичного періоду розвитку науки уявлення про творчі здібності істотно змінювалися. Починаючи з античних часів, творчий процес, творчість та творчі здібності привертали увагу філософів. Природа творчих здібностей уже тоді викликала запеклі суперечки серед учених. Можна сказати, що зацікавленість проблематикою творчості в античних мислителів зародилася практично одночасно із появою систематизованого філософського знання [66, с. 37].

Саме в рамках античної філософії (Аристотель, Геракліт, Демокрит, Емпедокл із Агригента, Піфагор Самоський, Платон, Сократ та ін.) стали розвиватися перші наукові уявлення про «творчість» та «творчі здібності». В епоху Античності, головним чином Платоном та Аристотелем, була закладена основа для дослідження дефініції «творчі здібності». Аристотель у своїх дослідженнях ґрунтувався на платонівських уявленнях про здібності як потенційно даних духовних властивостях людини, без котрих зовнішній вплив не може спричинити належного ефекту. Аристотель поділяв здібності на вроджені та набуті, указував на взаємодію обдарованості та необдарованості, на зв'язок здібностей та діяльності. Інше осмислення творчих здібностей виникає у християнській філософії середніх віків, де ця проблема знайшла своє відображення у творах таких яскравих представників цього історичного періоду, як Августин Блаженний та Фома Аквінський. У їхніх працях декларувалася божественна природа («божественний вибір») творчих здібностей. Носії творчих здібностей сприймалися «провідниками» божественного творчого задуму.

Наступним помітним етапом у осмисленні природи творчих здібностей є період Відродження (Дж. Бокаччо, М. Монтень, Ф. Петрарка, Б. Телезіо та інші). Однією з найважливіших особливостей цього періоду є переміщення акценту від

Бога в бік людини, творчі здібності перестають розглядатися лише як вияв божественного задуму. Зрушення в бік антропоцентризму означав розуміння творчості як першочергової гідності людини.

У період Нового часу як одна із основних цінностей, у центрі філософських досліджень проблем творчості та творчих здібностей, починає розглядатися свобода людини. У наукових концепціях Нового часу заперечуються будь-які форми тиску з боку держави, релігії, а також соціальні обмеження. Основними особливостями філософії Нового часу є гносеологізм, методологізм, наукоцентризм. У період розвитку німецької класичної філософії струнка концепція творчих здібностей була розвинута І. Кантом та Ф. Шеллінгом. У цілому аналіз основних підходів до осмислення природи та ролі творчих здібностей показав, що розуміння її сутності змінювалися від однієї історичної епохи до іншої.

Спираючись на інші світоглядні міркування у XVIII столітті, І. Кант пов'язує творчі здібності з продуктивною здатністю уяви. На думку дослідника, структура творчого процесу є одним із найважливіших виявів свідомості. Творча здатність уяви, згідно з міркуваннями І. Канта, поєднує різноманіття почуттєвих вражень та єдність понять розуму. Уява ототожнює в собі споглядання та діяльність людини. Отже, творчі здібності, за І. Кантом, знаходяться у самій основі пізнання людиною навколишньої дійсності.

На початку XX ст. виникла психоаналітична теорія творчості, основоположником котрої був З. Фройд. У творчості знаходять втілення витіснені прагнення та переживання, так звана сублімація. Здібності, творчі здібності розглядаються як індивідуальні вроджені характеристики, уключені у структуру Его. Підсвідомість є найважливішим джерелом творчості [61].

К. Юнг пояснює творчість як процес самоактуалізації, роботу із перетворення своєї особистості [67]. М. Вертгеймер, один із засновників гештальтпсихології, описує творчість як руйнування існуючого гештальта для побудови найбільш сприятливого до ситуації. Творчі здібності він розуміє як психологічні особливості особистості, спрямовані на досягнення рівноваги [10].

Дж. Келлі, автор теорії особистісних конструктів, бачить у кожному особистість дослідника та розглядає творчість як альтернативу банальному. А. Адлер, творець системи індивідуальної психології, уважав, що кожна людина спочатку володіє творчою силою, завдяки котрій керує своїм життям. Уся людська культура – спосіб компенсації людиною своїх недосконалостей.

Е. Фромм розглядає творчі здібності як вроджені потенціальні здібності, що дремають у кожній людині. Л. Терстоун зазначає, що розвитку творчих здібностей сприяють особливості темпераменту, здатність швидко засвоювати та породжувати ідеї. Творчі рішення приходять у момент релаксації, зосередження.

С. Герберт, прихильник когнітивної психології, вважає, що творчі здібності не несуть будь-якої унікальності та не відрізняються від інших пізнавальних процесів. Дж. Гілфорд вважає креативність універсальною пізнавальною творчою здібністю. На думку вчених, основою креативності є дивергентне мислення, котре спрямоване на пошук декількох варіантів розв'язання проблеми та виходить за межі існуючих стандартів [13].

На думку А. Ребера, креативність – психічний процес, котрий призводить до унікальних результатів. Г. Айзенк визначив креативність як здібність, котра допомагає людині висувати ідеї. На його думку, креативність – складова загальної розумової обдарованості. Е. Торренс підкреслює, що творчі здібності – це вищий розумовий процес, пов'язаний із інсайтом – яскравою здогадкою, що поєднує в собі нові асоціації з розв'язуваною проблемою.

Представники гуманістичної психології вважають, що творчі здібності властиві кожному з нас. Вони співзвучні із поняттям «особистості, котра самоактуалізується», і виявляються в діяльності. На думку А. Маслоу, джерелом творчості є потреба в самоактуалізації та самореалізації [36]. На думку К. Роджерса, творчі здібності спрямовані на досягнення «ідеального Я» [47]. Ф. Баррон розглядає творчість як загальну необхідну умову розвитку людини. Творчість – це здатність адаптивно реагувати на мінливі умови життя, здатність до створення чогось нового. Це «нове» може носити суб'єктивний характер.

На межі XIX-XX ст. склався окремий напрям – психологія творчості. Б. Ананьєв називає творчість «вищою інтеграцією суб'єктних властивостей» людини [2]. Розвиток загальних здібностей призведе до розвитку здатності до будь-якої конкретної діяльності. З точки зору П. Джексона, творчі здібності - це результат опанування людиною знань, умінь та навичок, необхідних для того чи іншого виду творчості (художнього, музичного, технічного) [17, с. 60].

Творчі здібності розглядаються нами як спеціальні здібності, що визначають успіх творчості. Т. В. Яценко у визначенні творчих здібностей приділив велику увагу прийомам мислення, особливостям сприйняття, пам'яті та мотивації. Творчі здібності властиві кожному, проте рівень їх розвитку залежить від індивідуальних особливостей, середовища, у котрому опинився індивід, виховних впливів та особисто вихованця [68, с. 232].

Питання розвитку творчих здібностей нині продовжує турбувати дослідників. Одні науковці визначають творчі здібності за рівнем інтелектуального розвитку, зокрема це Волошук І. А. [11], Калошин В. Ф. [23], Сисоєва С. О. [50], Шелестова Л. В. [66]. Науковці, досліджуючи творчі здібності, виділяють як ключовий їх структурний компонент проблемність мислення, котра виражається у відкритості школяра новому, у пошуку невідповідностей та протиріч, у власній постановці питань та проблем. Методами дослідження творчих здібностей є проблемні ситуації.

У другому напрямку творчі здібності розуміють як креативність, як виявлення нового у постановці та розв'язанні проблем. Така позиція перегукується із раніше викладеними підходами Дж. Гілфорда [13], Джексона П. [17], Моляко В. О. [38], Пазиненко С. М. [44], А. Матюшкіна [37] А. Матюшкін у своїй концепції обдарованості стверджує, що «процес пошуку та дослідження (8-12 років) набуває форми розв'язання проблеми, виявлення прихованих, явно не заданих елементів та відносин. Рішення такої «нездійсненої» проблеми складає акт творчості. Іншими словами, розв'язання проблемної ситуації розглядається тут як кінцевий етап творчості.

У третьому напрямку творчі здібності визначаються як загальні здібності з перетворення колишнього досвіду. У ньому творчість протиставляється діяльності, й особливий акцент ставиться на активності несвідомого. І. Хоменчук визначає механізм творчості як взаємодію активного домінуючого несвідомого із пасивною, субдомінантною свідомістю [63, с. 21].

У четвертому напрямку творчі здібності розуміються як інтегральна якість особистості, що об'єднує інтелектуальний та особистісний компоненти (Д. Богоявленська [9], В. Шадриков [9]). Концепцію Д. Богоявленської відрізняє розуміння творчих здібностей як здатності до розвитку діяльності із ініціативи суб'єкта. Вона виділяє одиницю творчості «інтелектуальну активність» (інтелектуальну ініціативу). Творчі здібності оцінюються за здатністю дитини «виходити за рамки необхідного», за проявом інтелектуальної активності у діяльності.

Проблема творчих здібностей як підґрунтя творчого потенціалу особистості вивчалася багатьма дослідниками в різних країнах світу. Нині немає єдності у визначенні та змісті поняття «творчий потенціал», що пов'язано з відсутністю єдиної теоретичної концепції. А. Матюшкіним «творчий потенціал» визначається як інтегративна особистісна властивість, що виражається у ставленні (позиції, установці, спрямованості) індивідуума до творчості [37, с. 57]. Н. Шумакова підкреслює, що творчий потенціал – це система якостей, що припускають дослідницьку активність особистості. Н. Кузьміна пов'язує творчий потенціал із поняттям «енергопотенціал людини». Нині ця проблема у теорії творчості залишається нерозв'язаною, і процес пошуку істини триває.

Проте, незважаючи на невирішеність багатьох теоретичних проблем у галузі психології творчості, виявлення та «вирощування» творчих індивідуумів є проблемою загальносоціального значення. Як стверджує К. Тейлор, «творча діяльність значно впливає не тільки на науковий прогрес, але й на усе суспільство у цілому, а ті держави, котрі зуміють найкраще розпізнати творчі особистості, розвивати їх та створювати для них найсприятливіші умови, отримають величезні переваги». С. Сміт писав: «Найбільш потрібним та цінним

товаром у нашому світі зараз є творчі здібності». А. Осборн стверджує, що історія цивілізації – це, по суті, «звіт про людські творчі здібності, а уява є наріжним каменем людських зусиль, котрі підкорили світ». У роботах американських науковців підкреслюється, що особливо важливим є вивчення творчого підходу в умовах різких змін в суспільному житті, бо творчий підхід дозволяє подолати усілякі труднощі, намітити нові несподівані цілі, забезпечити більшу свободу вибору, а отже, й більшу свободу в діях.

Теоретичний аналіз понять «творчість», «здібності» та «творчі здібності» дозволяє нам сформулювати власне визначення. Творчі здібності - синтез індивідуально-психофізіологічних особливостей особистості та нових якісних станів (змін у мисленні, сприйнятті, досвіді життєдіяльності, мотиваційній сфері), що виникають у процесі нової для індивіда діяльності (у процесі розв'язання нових проблем, завдань), що веде до її успішного виконання або появи суб'єктивно / об'єктивно нового продукту (ідеї, предмета, художнього твору і т. ін.)

Наголошуємо, що саме поняття «творчі здібності» має складну структуру. Дослідники виділяють різні його складові компоненти. Під структурою творчих здібностей ми розуміємо систему компонентів (здібностей), що забезпечують успішне виконання діяльності щодо створення нового. Для виділення структурних компонентів творчих здібностей нашого дослідження ми звернулися до аналізу наукової літератури, результатів досліджень із цієї теми. За Р. Стернбергом, структуру творчих здібностей складають «три спеціальні інтелектуальні здібності»:

- синтетична здібність (бачити проблеми в новому світлі й уникати звичного способу мислення);
- аналітична здібність (оцінити, чи варті ідеї подальшої розробки);
- практично-контекстуальна здібність (переконати інших).

У сучасній світовій практиці найбільше використовувалася характеристика творчості, заснована на дослідженнях Дж. Гілфорда. На початку 50-х рр. в університеті Південної Каліфорнії під керівництвом науковця в рамках

«Проекту здібностей» було розпочато вивчення творчих здібностей. Розглядаючи унікальність типів мислення творчих людей, члени проекту висунули гіпотезу про найімовірніші та ті, що розрізняють, здібності. Вони включили у своє дослідження сім гіпотетичних здібностей [44, с. 216]:

- чутливість до проблем;
- мінливість мислення;
- гнучкість мислення;
- оригінальність;
- здатність аналізувати й синтезувати;
- здатність до нового визначення понять та ідей;
- здатність до більш глибокого розуміння предметів та явищ.

Дж. Гілфорд вважав, що є велика кількість творчих здібностей та немає лише однієї здібності для того, щоб бути творчим [13].

Виділення досить великого числа творчих здібностей привело його до думки про те, що:

- не всі індивіди «однаково сильні або однаково слабкі» у всіх цих здібностях;
- різні творчі здібності є більш важливими для письменника, або вченого, артиста або композитора, математика або вченого з іншої галузі знань;
- не всі здібності роблять прямий внесок у творчу діяльність.

Пізніше американськими вченими Дж. Гетцельс та Ф. Джексоном на основі використання ідеї тестування творчих здібностей Дж. Гілфорда в різних дослідженнях були застосовані п'ять видів тестів: асоціації слів, використання звичайних предметів, приховані форми, складання закінчення для незавершених байок, складання проблем.

Відомим науковцем Т. В. Яценко виділена класифікація творчих здібностей [68, с. 21]:

1. Пильність у пошуках. У потоці зовнішніх подразників людина зазвичай сприймає лише те, що вкладається в його «координаційну сітку» вже наявних знань і уявлень, решту несвідомо відкидає. На це впливають звичні структурні

«кліше», установки, почуття, комфортність. Здатність побачити те, що не вкладається в рамки раніше засвоєного, – це щось більше, ніж просто спостережливість.

2. Спосіб кодування інформації нервовою системою. Мозок наділяє будь-яку думку в ту чи іншу форму; люди мають неоднакову здатність користуватися кодами. Вроджені особливості мозку й умови розвитку в перші роки життя зумовлюють переважну схильність до випробування тих чи інших кодів інформації. Спосіб кодування накладає відбиток на форму зовнішнього вираження результатів, а якщо дивитися ширше – на вибір змістової галузі мислення.

3. Здатність до згортання розумових операцій полягає в тому, що довгий ланцюг міркувань, понять замінюється однією узагальнювальною операцією, тим самим мислення переходить на більш високий рівень абстрагування, використання все більш повних у інформаційному розумінні символів.

4. Здатність до перенесення. Це здатність застосувати навичку, набуту під час розв'язання одного завдання, до розв'язання іншого, здібність до вироблення узагальнених стратегій.

5. Бічне мислення. Здатність побачити шлях до розв'язання, використовуючи сторонню інформацію.

6. Цілісність сприйняття. Здатність сприймати дійсність повністю, не дроблячи її. У процесі творчої роботи необхідно відірватися від логічного розгляду фактів, щоб спробувати вписати їх у більш широкі картини.

7. Готовність пам'яті. Здатність згадати про властивості об'єкта та зіставити ці знання із завданням. Мається на увазі швидкісний момент вилучення інформації із пам'яті.

8. Зближення понять. Легкість асоціювання та віддаленість асоційованих понять, «сміслові відстані» між ними.

9. Гнучкість мислення. Швидкий та легкий перехід від одного класу явищ до іншого, далекого від першого за змістом. «Сміслові відстані» – змінна

величина, на котру впливає функціональна фіксованість людини; здатність до подолання фіксованості – один із виявів гнучкості мислення.

10. Гнучкість інтелекту. Здатність вчасно відмовитися від скомпрометованої гіпотези.

11. Здатність до оціночних дій. Здатність до оцінки, вибору однієї з багатьох альтернатив до її перевірки.

12. Здатність до «зчеплення». Об'єднання подразників, котрі сприймаються, швидке зіставлення нових відомостей із колишнім особистим досвідом.

13. Легкість генерування ідей. Чим більше ідей породжує людина, тим більше шансів, що серед них будуть ідеї хороші.

14. Швидкість мови. Легкість формулювання необхідна, щоб утілити нову ідею у слова. При цьому важлива свідомість.

15. Уміння довести до кінця. Це не просто наполегливість, зібраність та вольовий настрій, а здатність до доопрацювання деталей, до вдосконалення початкового задуму.

За Р. Строненбергом, творчі здібності визначаються шістьма ключовими факторами: інтелект як здібність; знання; стиль мислення; індивідуальні риси; мотивація; зовнішнє середовище.

Якщо в людини занадто розвинена аналітична здатність на шкоду двом іншим, то вона є блискучим критиком, але не творцем. Синтетична здатність, не підкріплена аналітичною практикою, породжує нові ідеї, але ідеї даремні та не підтверджені дослідженням. Практична здатність без двох інших може призвести до подачі неякісних, але яскраво презентованих публіці ідей. Вплив знань може бути як позитивним, так і негативним: людина повинна уявляти, що саме вона збирається зробити. Знання, занадто усталені, можуть обмежувати кругозір дослідника, позбавляти його можливості по-новому поглянути на проблему. Креативність припускає, з точки зору Строненберга, здатність іти на розумний ризик, готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думці оточуючих. Для

творчості необхідна незалежність мислення, відхід від стереотипів та зовнішнього впливу. Творча людина здатна самостійно ставити проблеми й автономно їх розв'язувати [32, с. 2].

Для становлення гуманістичної педагогіки багато зусиль доклали Л. Виготський, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський та інші. Так, приміром, основоположник вітчизняної педагогіки К. Ушинський у своїй основній праці «Людина як предмет виховання. Досвід людської антропології» проаналізував та обґрунтував необхідність урахування психологічних механізмів уваги, інтересу, пам'яті, уяви, волі, емоцій та мислення у процесі навчання. Однією із важливих цілей виховання педагог вважав «формування активної та творчої особистості [60]. У своїй системі морального виховання Ушинський заперечував авторитарність, вимагаючи від учителів ставитися з любов'ю до учнів. Велике значення К. Ушинський надавав і створенню атмосфери товариства. Новаторство ідей мислителя виявилось в тому, що він поставив перед учителем завдання – навчити учнів вчитися, маючи на увазі прагнення розвивати в них «бажання та здатність самостійно, без вчителя, набувати нових знань».

Поділяв ці ідеї і Л. Виготський, котрий стверджував, що «в навчанні набагато важливіше навчити дитину мислити, ніж повідомити їй ті чи інші знання, а творчість та творча діяльність і є джерелом розвитку творчого мислення». Оригінальні педагогічні ідеї висував і Л. Толстой. Головним завданням навчання та виховання він вважав розвиток творчого мислення учнів, наголошував на необхідності повноцінної наукової освіти вчителів. У вихованні школярів Л. Толстой головним завданням також уважав прагнення до розвитку творчих здібностей та фантазії учнів. Важливо підкреслити думку письменника про те, що здатність до продуктивної та творчої діяльності, життя, налаштована відповідно до моральних законів, приносить уже моральне задоволення, що сприяє самореалізації людини [58].

Важливе місце в педагогічних та психологічних дослідженнях займає проблема формування здібностей до конкретних видів діяльності. У них

показана можливість розвитку здібностей через створення особистої установки на опанування предмета діяльності. Здатність до творчої діяльності викликає успіх, котрий, у свою чергу, підтримує інтерес до процесу творчості.

Творча діяльність школяра підвищує його залученість у навчальний процес, сприяє успішному засвоєнню знань, стимулює інтелектуальні зусилля, упевненість у собі, виховує незалежність поглядів. О. Л. Туриніна розглядає окремі способи активізації творчої діяльності: проблемне викладення знань; дискусія; дослідницький метод; творчі роботи учнів; створення атмосфери колективної творчої діяльності на уроці [59, с. 49].

Для того, щоб успішно активізувати творчу діяльність школярів, учителю необхідно бачити результативність та продуктивність своєї роботи. Для цього слід стежити за динамікою виявлення творчої діяльності кожної дитини. За Е. Торренсом та Дж. Гілфордом, критеріями розвитку творчих здібностей є: гнучкість мислення (кількість різних категорій відповідей, кількість змін аспектів предмета); продуктивність мислення (кількість висунених ідей); деталізація (визначається умінням виділяти й описувати значущі деталі під час висунення нової ідеї); оригінальність (до оригінальних відносять ідеї, що відрізняються від очевидних, банальних чи міцно усталених; також ураховується частота використання цих ідей). Названі положення спостерігаються у повсякденній роботі вчителя української літератури, який у процесі підготовки до уроків демонструє варіативність способів аналізу художнього твору, добираючи вірний матеріал про автора твору та розповідаючи про секрети творчої лабораторії митців слова.

В. Андрєєв визначає компоненти творчих здібностей особистості: інтелектуально-логічні здібності; світоглядні властивості (якості); мотиваційно-творча активність та спрямованість; естетичні властивості; моральні якості; комунікативно-творчі здібності; здатність до самовдосконалення.

Розвиток творчих здібностей школярів залежить від багатьох чинників: сприятливості соціального оточення, успадкованих задатків, предметного середовища, характеру діяльності та міжособистісної взаємодії з оточуючими

людьми, форм, методів та змісту навчально-виховного процесу, стилю педагогічного спілкування, особливостей сімейного виховання, психологічного мікроклімату і т. д. За визнанням багатьох дослідників, шкільний вік є сензитивним для розвитку творчих здібностей: «Кожна дитина у потенціалі – творець різних, у тому числі й естетичних цінностей: будуючи будиночки, вона проявляє свою архітектурну творчість, ліплячи та малюючи – вона – скульптор та живописець» [1, с. 120].

Влучним матеріалом є уроки української літератури, на яких школярі можуть не тільки демонструвати рівень здібностей, а й розвивати творчість. Особливо це стосується тих уроків літератури, на яких вчитель-словесник ставить і реалізує методичну мету – формувати здатність творчо сприймати прочитане. Проблема цілеспрямованого формування творчих здібностей школярів є однією з найбільш актуальних та одночасно складних. Науковці висловлюють різні думки щодо можливості педагогічного впливу на становлення творчої особистості. Одні допускають, що творчі здібності особистості визначаються здебільшого успадкованими задатками, котрі неможливо компенсувати будь-якими педагогічними впливами. Інші дослідники підкреслюють важливість соціальних і, особливо, педагогічних факторів у становленні творчої особистості. Так, О. Сисоєва зазначає, що розвиток творчих здібностей школярів передбачає цілеспрямоване, науково обґрунтоване конструювання змісту учіння, його дидактичного забезпечення, форм та методів стимулювання творчої навчальної діяльності [51, с. 111].

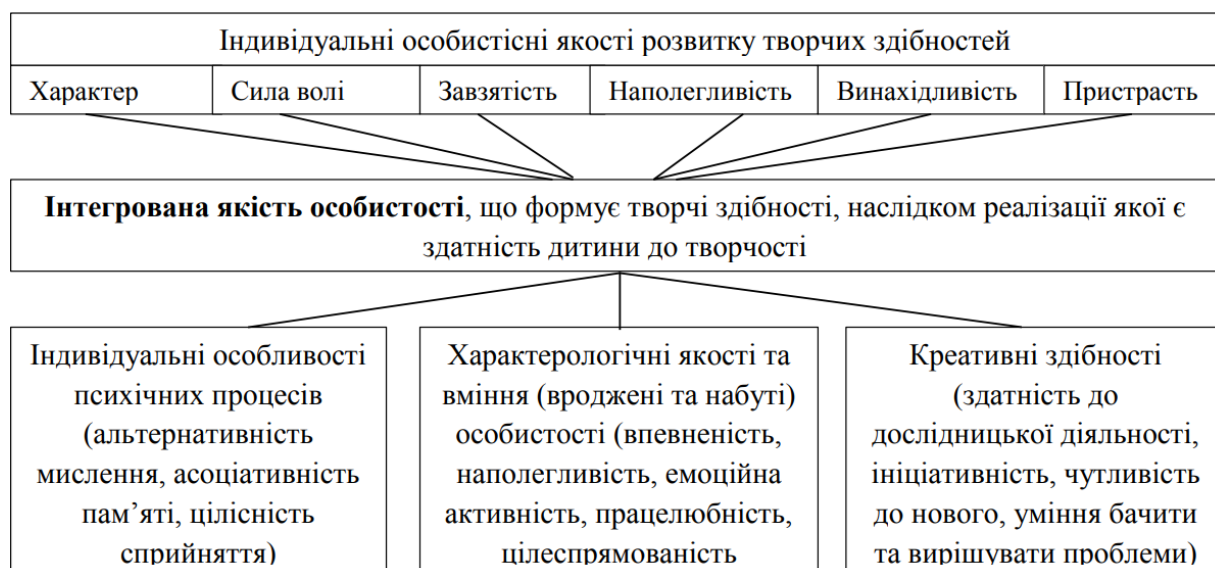
Навчальна діяльність у шкільному віці містить величезні резерви щодо розвитку творчих здібностей учнів, сприяння їх особистісному й інтелектуальному становленню як суб'єктів творчої активності. Однак реалізація їх творчого потенціалу можлива тільки за певних педагогічних умов, обґрунтування котрих становить одну з найбільш актуальних проблем сучасної педагогіки.

До головних факторів розвитку творчих здібностей науковець М. М. Скаткін відносить такі риси індивідуума, як: сила волі, характер,

завзятість, наполегливість, бачення проблем та вміння бачити альтернативу рішення, винахідливість, пристрасть і т. д. [52, с. 39]. Тобто здатність учня до творчості – це цілий набір індивідуальних особистісних якостей, а не одна вузькоспрямована якість, відсутність котрої назавжди позбавляє особистість творчо мислити та творчо підходити до розв’язання проблемно-пошукових ситуацій. Практично, здатність до творчості – це інтегрована якість індивідуальних якостей індивідуума (схема 1.2).

Схема 1.2

Модель формування інтегрованої якості розвитку творчих здібностей школяра

Тож розвиток творчих здібностей школяра – це порівняно самостійна та динамічна система окремих особистісних якостей, що в поєднанні між собою утворюють інтегровану якість, яка проявляється та формується у творчій діяльності і забезпечує розвивальну взаємодію особистості із навколишнім середовищем у процесі проблемно-пошукової діяльності. До того ж, подібною системою передбачається наявність креативного компоненту як передумови формування додаткових пошукових мотивів, котрі сприяють успішній творчій діяльності, адже часто творчу особистість називають креативною особистістю.

Т. Г. Коломоєць [26] стверджує, що розвиток творчих здібностей школярів на уроках української літератури відбувається під впливом:

– принципів інтерактивності (можливість у заданий проміжок часу швидко продукувати творчі результати);

– принципів комплексності (тільки застосування широких наборів методів та засобів навчання під час занять з української літератури дасть змогу проводити бічний розвиток творчих здібностей);

– принципів ієрархічності (завдання на уроках надаються по мірі підвищення складності та усесторонньої варіативності (від простого до складного та більш складного);

– принципів індивідуальності (можливість школяра при проведенні літературної вікторини надавати свій авторський (індивідуальний) внесок, своє бачення проблеми, власні роздуми з того чи іншого питання);

– принципів пізнавальності (розвиток у школяра допитливості на базі формулювання загальної мети уроку та використання творчого пошуку шляхів її досягнення);

– принципів оригінальності (здатність формувати нові, неочікувані чи навіть неординарні ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих);

– принципів самостійності (можливість самостійного творчого пошуку бачення проблеми, написання твору (тільки коли учень не в змозі самостійно зробити ті чи інші узагальнення чи виокремлення, дозволяється допомога вчителя, інакше творчі здібності розвиваються повільніше або не розвиваються взагалі).

І. С. Волощук, досліджуючи структуру творчих здібностей (під творчими здібностями він розуміє «сукупність психічних якостей індивідуума, котрі у своїй єдності є запорукою успішного розв'язання ним творчих задач» [11]), визначає такі критерії творчої особистості:

1) спостережливість, котра виявляється у здатності помічати в об'єкті сприймання малопомітні, але суттєві деталі;

2) уява, що допомагає бачити предмети та явища об'єктивного світу під різними кутами зору, відкриває шлях до використання їх у нестандартних, незвичних ситуаціях;

3) мислення, котре характеризується такими ознаками, як швидкість, гнучкість, оригінальність та точність;

4) цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, активність.

На думку А. П. Кошеля і В. М. Кошеля, однією з умов розвитку творчих здібностей учня є організація розвиваючого середовища, тобто сукупності просторів, відкритих для дії індивідуума, для становлення особливої субкультури, у котрих учителі можуть відповідати на активність учнів власною активністю, розвиваючи, таким чином, творчу особистість учнів. Дослідники вважали, що розвивальне середовище формується на основі середовища соціального та виступає як організований педагогічний простір, що заснований на взаємодоповнюючому діяльнісному спілкуванні всіх учасників виховного процесу й припускає смислові та міжособові відносини, пов'язані зі створенням у виконуваний діяльності нових сторін творчого потенціалу особи та взаємозбагаченням кожного суб'єкта виховного процесу, включеного в активну творчу діялісну взаємодію [28, с. 66].

Опрацювавши та проаналізувавши різні концепції творчості, опираючись на ідеї В. О. Моляко [38], можна виокремити внутрішній та зовнішній аспекти творчості. Зовнішній аспект відбивається у збагаченні культури, створенні цінностей; на перший план виходить творчий продукт, лишаючи поза увагою розвивальний, особистісний підхід. Внутрішній аспект творчості проявляється в реалізації талантів, здібностей, саморозвитку індивідуума. Цей процес здійснюється у творчій діяльності, його результатом є зміна та розвиток особистості. При цьому зосередженість на здібностях та самореалізації звужують поняття «творчий потенціал» до схожих термінів: «задатки», «здібності», «обдарованість».

Предметом нашої зацікавленості є технології навчання, котрі спеціально зорієнтовані на творчий розвиток особистості школярів. Творчі здібності в цьому контексті — це загальні схильності людини, що забезпечують успішність виконання творчої діяльності у будь-якій сфері. Вони мають складну структуру;

відрізняються повнотою аналізу компонентного складу творчих здібностей праці В. Андреєва [3, с. 207]. Він визначає такі компоненти творчих здібностей:

- мотиваційно-творча активність (емоційний сплеск, допитливість, творчий інтерес, почуття захопленості, радість відкриття; прагнення до творчих досягнень, лідерства; прагнення до одержання високої оцінки; особиста значущість творчої діяльності; почуття обов'язку та відповідальності; прагнення до самовиховання, самоосвіти);
- інтелектуально-логічні здібності (здібність порівнювати, аналізувати; відкидати другорядне та виділяти головне; давати визначення, пояснювати; доводити, обґрунтовувати; систематизувати та класифікувати);
- інтелектуально-евристичні здібності (здібність генерувати ідеї, висувати гіпотези; фантазувати; незалежність суджень; бачити суперечність; переносити знання та вміння у нові ситуації; асоціативність мислення; здатність відмовитись від нав'язливої ідеї, подолати інертність мислення; критичність мислення);
- самоорганізаційні здібності (самоконтроль; об'єктивне самооцінювання; старанність; вольові зусилля; рефлексія та корекція; здібність визначати мету в побічній меті, планувати діяльність та раціонально використовувати час);
- комунікативні здібності (здібність до співпраці; вміння акумулювати та використовувати творчий досвід інших; уникати конфліктів та успішно розв'язувати їх; відстоювати власну думку та переконувати інших; організувати колективну навчально-творчу діяльність) [3].

Таким чином, пошук результативних способів розвитку творчих здібностей школярів є актуальною проблемою нинішньої педагогічної науки та практики. Вагомий потенціал для вирішення цього завдання має школа, котра мусить пропонувати учням не тільки поглиблений зміст із певних навчальних предметів, а й надавати змогу опанувати його на творчому рівні за допомогою ефективних педагогічних технологій. Технологічність діяльності вчителя є одним із показників оптимальності та якості освітнього процесу, вимогою сьогодення. Педагогічні технології є соціальними технологіями, що зумовлюють

складність їх організації, помірну детермінованість, гнучкість та відносну гарантованість результату.

1.2. Методичний супровід розвитку творчих здібностей учнів на уроці української літератури

Творчі ресурси кожного школяра величезні, тож завданням учителя української мови та літератури є створення умов для їх реалізації, формування в учнів систематичного творчого осягнення дійсності засобами рідного слова. Учитель має намагатися відкрити в кожному школяреві творця. Творчість стимулює розвиток мислення, інтересів, дослідницьку активність, що є обов'язковою умовою інтелектуального та духовного зростання особистості. Завдання вчителя – вселити в школяра віру у власні можливості, вивільнити його уяву, підтримати при щонайменших виявах творчого мислення. Розвиток творчих здібностей у школярів вимагає продуманої системи роботи, її потрібно проводити систематично, послідовно, лише тоді вона матиме результат.

І з формами роботи пов'язані методи на прийоми розвитку творчих здібностей учнів. У ході організації навчання переважають методи інтерактивного навчання, що стимулюють діяльність учнів в умовах особистісно-орієнтованого навчання. Це передбачає моделювання життєвих ситуацій, проведення мозкового штурму, застосовування дискусійних форм навчання (дебати, рольові ігри), колективне розв'язання задач-проектів. Також один цінний метод самостимулювання до творчої діяльності – мозковий штурм (автор А. Осборн), що характеризується як колективний пошук нетрадиційних способів розв'язку проблем. Під час мозкового штурму записується уся інформація, відкидаючи будь-яку критику (жестова, словесна, мімічна), підтримуючи будь-яку думку. Один із етапів мозкового штурму – складання асоціативного куща (чи грона), котрий допомагає зафіксувати та віднайти можливі асоціації відносно запропонованих понять (проблем).

На уроках української літератури доцільно застосовувати різні мотиваційні прийоми, приміром, проблемні запитання, ситуації, задачі, що

стимулюють до вияву активності у процесі аналізу й узагальнення педагогічних фактів, умов на основі наявних знань, умінь, навичок із психолого-педагогічних та фахових дисциплін та дають їм певний досвід реальної фахової діяльності, а саме: відрізняти педагогічно значущі факти від випадкових, узагальнювати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними. Отже, на основі вказаних мотиваційних дій у співробітництві з учителем учні відкривають для себе нові уявлення, знання, що сприяли розвитку внутрішньої мотивації.

Доцільними є такі методи опрацювання інформації [8, с. 61]:

– INSERT/INCEPT – інтерактивна система запису для ефективного читання та розмірковування. Ця технологія надає можливість учню повніше осмислити запропонований для опрацювання текст. Школярі читають текст та ставлять відповідні відмітки поруч із окремими словами/фразами: «+» знайома інформація; «-» невідома інформація; «?» суперечлива інформація; «!» цікава інформація. Далі учні заповнюють таблицю, куди у відповідну колонку вписують відповідні фрази/слова/речення (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Інтерактивна система запису для ефективного читання та розмірковування

« + »	« - »	« ? »	« ! »
О. Олесь – видатний поет	О.Олесь - народився в м . Білопілья	Син О. Олеся – був учасником руху Опору	Написав вірш-докор П. Тичині
О. Олесь знав багато м о в	Альманах «Багаття» публікував п е р ш і твори поета	Творчість О. Олеся поділяється на 2 періоди	По батьківській лінії поет походив з роду чумаків, а по материнській – з роду кріпаків

Інший варіант – це кольорове опрацювання тексту. Учні підкреслюють текст кольоровими маркерами. Червоним кольором – нова інформація, зеленим кольором – відома інформація і так далі.

– Прийом «Знаю – хочу знати – вивчив». Учням ставлять запитання для самостійного вивчення фрагмента тексту. Приміром, під час вивчення теми

«Поезія Олександра Олеся: мотиви, образи»: Що ви знаєте про цього поета? Які твори він написав? Що ви хочете ще дізнатися про О. Олеся? Що ви дізналися нового про О. Олеся на уроці? Відповіді заносяться кожним школярем у колонки таблиці: «Знаю», «Хочу знати» та «Вивчив» (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

«Знаю – хочу знати – вивчив»

Знаю	Хочу знати	Вивчив
Місце народження (м. Білопіль)	Де проживав поет	Поет знав багато мов
О. Олесь багато перекладав	Причини еміграції за кордон	Навіть в еміграції не забував про Україну

– «Дерево припущень» – це прийом, котрий підходить для тем, що містять елемент прогнозування на випередження, або обговорень щодо розвитку певного явища у майбутньому (абстрагування). Учні розказують про свої ідеї та спільно створюють «дерево передбачень», де стовбур – провідна тема твору, гілки – твердження для обговорення (я думаю, що ...; імовірно, що буде так...), листя – аргументи на користь своїх тверджень, коріння – розгалуження тем.

– Кола Ейлера [9, с. 54]. Цей метод допомагає порівняти два чи більше об'єктів, визначити їх спільні та відмінні риси (рис 1.2). Алгоритм складання кіл Ейлера:

- 1) проаналізуй та визнач об'єкти, котрі порівнюються;
- 2) здійсни порівняння об'єктів за загальними та специфічними ознаками;
- 3) зобрази кола Ейлера.

У спільну частину кіл запиши спільні ознаки, у ліву та праву частину – відмінності об'єктів.

– Мнемонічні прийоми запам'ятовування. Мнемоніка – мистецтво запам'ятовування. Мнемотехніки - це сукупність спеціальних прийомів та способів, котрі спрощують процес запам'ятовування інформації та збільшують об'єм пам'яті шляхом знаходження асоціацій (зв'язків). Приміром, оптимальним варіантом для використовування на уроках літератури буде пропозиція учням під

час читання тексту не просто пробігтися очима по рядках, а яскраво уявляти усі події, коли герої постають у незвичних чи навіть комічних образах.

Рисунок 1.2

Кола Ейлера – «Украдене щастя», яке воно?

Особливе місце у процесі організації творчої діяльності учнів посідає розвиток творчого саморуху, ідея котрої лежить в основі проблеми активності людини – багатомірної категорії, котра розкриває індивідуально-особистісний рівень. Отже, у світлі сучасних підходів до творчості особливого значення надають здатності до самостимулювання, саморуху, саморозвитку, самоздійснення за допомогою таких рекомендації щодо планування свого часу або своїх справ (за ступенем обов'язковості, регулярності, імовірності виконання); формулюванню цілей та самонастроювання на досягнення результату; критичної самооцінки та діагностування своїх позитивних якостей та слабких сторін тощо. Зазначені методи спрямовані на досягнення цілей за рахунок створення умов для творчої самореалізації кожного учня.

В. Ф. Калошин стверджує, що найголовнішими для стимулювання творчої активності школярів є такі методи та прийоми: підтримка зацікавленості, творчого інтересу (наведення захопливих прикладів, епізодів із життя поетів, героїв творів, крилатих висловів); формування ситуацій емоційного переживання (захоплення, здивування, недовіри); метод відкриття, котрий виробляє незалежність поглядів, підвищує інтерес; метод розвивальних ігор; використання питань, що стимулюють процес мислення; метод колективного пошуку оригінальних ідей, що дає можливість використати інтуїцію під час аналізу тексту художнього твору.

Уроки української літератури збагачують емоційний світ школярів та розвивають образну пам'ять, естетичні смаки, уяву, здібності художньо мислити, підвищують потребу у творчій праці. Щоб розбудити творчу думку, навчити образно думати, потрібно користуватися сучасними освітніми технологіями, інтерактивними методами, новою структурою та новими типами уроків. Зазвичай, нестандартні уроки – це свято творчої праці вчителя, прояв його індивідуальності, які лишаються в пам'яті на все життя.

Наведемо приклади подібних уроків:

- урок-пошук «Лірична героїня Олени Теліги. Хто вона?»;
- інтегрований урок «Ми – це не безліч стандартних «Я» (про письменників шістдесятників);
- урок – філософське дослідження «Ніяка туга краси перемагати не повинна!» (за творчістю Лесі Українки);
- урок-диспут «Журба і радість О. Олеся» (за поезією письменника);
- урок – літературознавче дослідження «Сонце! Ти сієш у мою душу золотий засів» (імпресіонізм у творах М. Коцюбинського);
- урок поетичного перевтілення «Добридень! – я світу сказав» (за творчістю П. Тичини).

Окрім перелічених варіацій, це також може бути інсценізація, рольова гра, вікторина, урок-концерт і т. п.

Г. Р. Антош вважає, що педагогічний процес на уроках літератури варто будувати за методами полілогу, діалогу, щоб він був щедрий на імпровізації. Школярі часто питають думку вчителя, що він відчуває, яке його ставлення до проблеми, котра обговорюється. Іноді запитання бувають незвичні, вимагають відвертих відповідей, примушують задуматися вчителя або навіть змінити власну думку. Цього не варто боятися: учні не люблять людей, які не сумніваються, не знаходяться в пошуку, їх приваблюють особистості, котрі розмірковують разом із ними, працюють, творять. Кожен школяр має доходити до своєї правди шляхом внутрішніх зусиль. Кожен має знати, що його думка має певну цінність та не буде відкинута учителем чи однокласниками.

Існує твердження, що кожна молода людина для себе вирішує питання: хто я і для чого прийшов у цей світ, яке місце я маю в ньому зайняти, у чому полягає сенс життя, опираючись на які цінності я маю робити вибір. Дивлячись на це, тему уроку можна виразити у вигляді проблемного запитання:

– Чи знає той, хто кидає за ґрати: солома – тіло, а зерно – слова?...»
(М. Руденко);

– «Я трісочка у буряному морі, чи я плавець – де хочу, там пливу?»
(В. Іващенко);

– Що б ти хотів записати у власну книгу життя?

– «Нащо нам життя й чи так ми у ньому живемо?» (О. Гончар)

- Для чого українцям журба і радість (за віршами О. Олеса)?

Подібними запитаннями передбачається не однослівна відповідь, а висловлення різних думок, мотивування їх школярами; вони змушують школярів аналізувати, думати, знаходити необхідні слова, образи, сприяють формуванню інформаційно-комунікативної компетентності.

Проблемні ситуації доцільніше всього створювати на базі тих питань, котрі найбільше цікавлять школярів. Для цього можна запитати в учнів, що вони хотіли б обговорити під час вивчення тих чи інших творів. Найбільш значущими виявляються такі запитання:

– Що означає «шукати істину»? Чим наповнити своє життя? (за творчістю І. Вишенського);

– Чи подібні сучасні дівчата до Наталки Полтавки?

– Чи спроможні такі люди, як Василь Стус, впливати на долю інших людей?

– Так хто ж ми є: «нарід чи чернь»? (за творчістю У. Самчука).

Як зазначає О. В. Куцевол, творчості, як й будь-якій діяльності, можливо навчатися. Тому необхідно обирати моделі завдань, спрямовані на формування творчих здібностей школярів. Вони мають універсальний характер, а значить можуть використовуватись у різних класах. Це, зокрема:

– опис зорових та слухових образів після прочитання тексту (наприклад збірка Павла Тичини «Сонячні кларнети» або колористика ліричного циклу Лесі Українки «Подорож до моря»);

– складання ланцюжка слів, що пов'язані з певними поняттями, сенканів, гронування;

– складання діалогів на пропоновану тему або з уявленими людьми (видатними письменниками, артистами);

– написання текстів за опорною лексикою (різні частини мови, словосполучення, художні засоби);

– складання творів-перевтілень: «Я дощ, я сонце, я вітер, я сніг...».

Науковці вважають, що процес літературної творчості має спиратися саме на сенсорне мислення, коли школяр спочатку вчиться уявляти, бачити, відчувати, а потім вже писати власні тексти [50, с. 112]. Оскільки відомо, що в пам'яті лишається те, що вплинуло емоційно. Вагомим є такий вид роботи, коли учням необхідно продовжити думку: «Читаючи (слухаючи) твір, я:

– бачу: дерева, поле, сніг, сонце, небо;

– чую: шум, гул, тріскіт, музику, спів;

– відчуваю: радість, хвилювання, ритм, тишу, страх за журбу і радість

О. Олесь.

Під час подібних завдань школярі не побояться дати неправильну відповідь, бо виражають власні думки, відчуття, навчаються формулювати

висловлювання. Не менш захопливим для учнів є такий вид творчої роботи, як продукування схем, діаграм, таблиць, карт, символів чи метафор. Приміром, це можуть бути завдання такого типу:

1. Дібрати слова-символи, котрі розкривають життя та творчість письменників:

- Т. Шевченко; «Швачка» – свічка, голка;
- М. Коцюбинський; «Intermezzo» – сонце;
- І. Драч – соняшник.

2. Графічно зобразити злети та падіння в житті героя твору Панаса Мирного – Чіпки Варениченка.

3. Схематично відобразити «Світ захоплень Г. Сковороди» (схема. 1.1):

Схема 1.1

Із інтересом учні працюють над написанням віршів. Для цього із школярами проводять «Поетичні хвилинки» за орієнтовними завданнями:

- передати думку, сформовану у прозовій формі чи віршованими рядками;
- скласти вірш, вживаючи слова-рими за поданими схемами;
- перебудувати речення таким чином, щоб у ньому з’явився ритм;
- відредагувати вірш, знайти зайві слова, рядки;
- повторити слова або їх закінчення, спробувати визначити рими;
- до поданих слів дібрати рими, згрупувати їх;
- із окремих слів, написаних на частинах листівки, скласти вірш.

Корисним є написання поетичних диктантів, у котрих, уважно прислухаючись до ритму, учні відновлюють (відтворюють) попередній вигляд поезії, перетвореної для цього завдання у прозу. Подібні вправи сприяють розвитку культури мовлення, є кроком до творчості. Учні 5-6 класів залюбки

складають словники милозвучних слів, готують картки зі словами на певну тематику, згідно з певним завданням, навчаються їх систематизувати, класифікувати, узагальнювати. Приміром, цікавим був проект «Немовлійська мова» (термін вигадали школярі). Учні складали картки зі словами, котрі вживають учні 1-4 років, пояснювали їх значення, фонетичний склад, їх застосування. Подібна робота готує школярів 5-6 класів до серйозніших проектів, досліджень, формує креативне мислення, оригінальний підхід до мовби звичайних речей [57, с. 74].

Проектна діяльність є захопливою формою роботи для старшокласників. Приміром, темою «Театри нашого міста» передбачено дослідження історії театрів, їх сучасної різноманітності, вивчення репертуарів, жанрів драматичних творів, видів театральних професій, творчості режисерів та акторів. Для дослідження цих питань, школярі відвідують вистави місцевих театрів, працюють із різними джерелами інформації (Інтернет, бібліотеки), фотографують, навчаються брати інтерв'ю у людей, котрі пов'язані з театром, готують презентації своїх робіт, у тому числі й на електронних носіях, підбирають відповідний музичний супровід, ілюстративний матеріал. Паралельно школярі ознайомлюються із професіями актора, журналіста, драматурга.

До вподоби школярам інсценізувати уривки із вистав. Це й народне весілля, й фрагменти із «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського, «Назара Стодолі» Т. Г. Шевченка, уривки драматичних п'єс Лесі Українки тощо. Спонування до різних форм творчості є ефективним у будь-якому випадку. Не можливо напевне знати, чи буде той чи інший школяр у майбутньому драматургом, актором, театрознавцем, однак розвиток образного мислення, творчої уяви естетично збагатить кожну особистість на уроках української літератури.

Існує досить багато таємниць проникнення у внутрішній світ школяра з метою залучення його до активної пізнавальної та творчої роботи. Одна із них – застосовування природного потягу до самостійної творчості. Учні мають увійти

до світу мистецтва слова не просто спостерігачами, а творцями. Ось чому письмовим творчим роботам відводиться своєрідна роль. Для цього радять широко практикувати написання есе, тому що такі твори мають довільну композицію, учні можуть відтворювати свої думки, враження, не хвилюючись, що не «вкладуться у форму». Цьому сприяє й вибір тем для есе, приміром:

- «Стояла я та слухала весну» (лірика Лесі Українки);
- «Милуюся-дивуюся, чого душі моїй так весело» (лірика Павла Тичини);
- Чи був би щасливий Т. Шевченко в іншому суспільстві?
- Чи може О. Довженко бути моїм ідеалом? Чому?
- «Ми живемо, якщо живе душа» (В. Іващенко).
- «Народе-страднику, навчи і нас в вигнанні любити свій Єрусалим» (лірика О. Олеся)

Активізації творчої думки сприяють творчі завдання, котрі виробляють уміння мислити нестандартно. Приміром:

- описати одного героя твору очима іншого;
- описати одну й ту саму подію з погляду різних героїв твору;
- написати сторінку щоденника героя із роздумами про еміграцію;
- описати зовнішність героя із певною метою – викликати жаль, співчуття, зневагу, повагу, захоплення;
- за допомогою мови героя передати його характер;
- стати творцем афоризмів, закінчивши речення «Освічена людина...», «Найголовніше у житті...», «Письменник писав...», «Літературний персонаж вражає неймовірною душевною красою...».

Важливо навчити школярів добирати метафори, порівняння, епітети, користуватись іншими художніми засобами, робити це необхідно на кожному уроці літератури. Під час написання творчих робіт важлива роль має відводитись не фактам, а емоціям, не однозначності, а асоціаціям. Цьому сприяють методи асоціативного диктанту, асоціативного ланцюга, опорна лексика, словник афоризмів. Неабияку роль у розвитку творчих здібностей школярів відіграють інтелектуальні ігри, вечори поезії, творчі конкурси. Істотне значення має також

організація екскурсій у музеї міста. Такі відвідування переносять учнів у духовний світ творчих людей, спонукають формувати свій ідеал.

Вельми вагомим прийомом при вивченні будь-якої теми на уроці української літератури, на наш погляд, є створення «ситуації успіху». Відчуття натхнення, естетична чутливість забезпечується використанням музики, найкращих зразків живопису, створенням ігрових ситуацій.

Творчість школяра – це реалізація юним індивідумом самого себе та водночас досягнення мети кожного вчителя-філолога, тією чи іншою мірою плід його творчих зусиль. Дитяча творчість повинна підтримуватись, стимулюватись, розвиватись. Для цього й учителю необхідно бути творчою людиною, спроможною запалити вогники у душах школярів. Креативність, на нашу думку, – головне свідчення педагогічних здібностей учителя. Це здібність педагога знаходити творчий підхід до виконання своїх професійних обов'язків, до творення оригінальних ідей, відмовлення від шаблонних способів мислення, уміння ставити нові цілі та добиватись їх, запроваджувати інноваційні засоби та способи навчання, співпраці зі школярами для їх творчого розвитку. Вирішальний вплив відбувається не через інформацію та слово вчителя, а через його особистість. Всесвіт прекрасний тим, що його населяють люди з різними інтересами, здібностями, вподобаннями. Головне – навчити учнів бачити красу, котра їх оточує, збагатити їхній духовний світ, пам'ятаючи, що творчий пошук народжує в людині радість, а твори української літератури формують естетичні смаки і творчі здібності.

Пошук методів та прийомів розвитку творчих здібностей школярів показав, що вченими створено великий арсенал ефективних прийомів, за допомогою яких відбувається активізація творчого мислення та розвиток творчих здібностей. За переконаннями Л. В. Долинської, З. В. Огороднійчук та О. В. Скрипченка, творчий розвиток школярів відбувається за допомогою спостереження та спроб маніпуляцій із предметами, а творчий розвиток учнів відбувається за допомогою спроб передачі своїх відчуттів за допомогою доступних їм засобів. Тобто стадія спостереження поступово переходить у дію,

тому способи та методи творчого розвитку полягають у стимулюванні дитини до дій. Найкраще в цьому віці ненав'язливо, але методично пропонувати школярам ігри, котрі будуть у делікатній формі спонукати їх до творчої активності. Але в цьому віці для розвитку творчих здібностей дуже важлива участь батьків. Вони мають проявляти живий інтерес до діяльності учнів, грати у розвивальні ігри вдома.

Щоб стимулювати творчу активність школяра, вченими пропонуються різноманітні методи та прийоми роботи. Ось деякі з них:

- метод мозкового штурму – метод колективного розв'язання проблем. Автор «мозкового штурму» Д. Халперн пропонував поділити процес висунення гіпотез та процес їхньої оцінки й аналізу [62, с. 470]. Пошук ідей здійснюється за умов, коли критику заборонено та кожна ідея, навіть жартівлива та безглузда, винагороджується. Завдяки мозковому штурму зазвичай народжуються нові та оригінальні методи розв'язання проблемних ситуацій;

- спосіб образного порівняння (аналогії) за В.О. Моляко – коли який-небудь складний процес або явище порівнюється із простішим та зрозумілим. Цей метод зазвичай використовують під час складання прислів'їв, загадок, приказок [38, с. 31];

- метод комбінаційного аналізу – у його основі лежить матриця сполучень двох рядів фактів (ознак об'єктів або самих об'єктів). Наприклад, під час вивчення української мови школяр може сполучати поняття, що відносяться до частин мови і членів речення. При цьому він дає відповідь на питання: «Якою частиною мови може бути той чи інший член речення?». Кожний осередок матриці – це сполучення якого-небудь члена речення та котроїсь частини мови. Учень може скласти речення з таким сполученням або сказати, що таке сполучення неможливе.

Ми вважаємо, що творчість школяра – це його активність, спрямована на створення нового, нестандартного вирішення поставлених завдань у нерегламентованій ситуації, та здатність бути впевненим у своїх силах та результатах власної діяльності. Розвиток творчої особистості школяра – це

вдосконалення системи її творчого ставлення до різних аспектів життєдіяльності. Виходячи з аналізу критеріїв творчих здібностей, на котрі ми спиралися (О. І. Кульчицька, Е. П. Торренс), вважаємо критерії, котрі найяскравіше відображають суть творчих здібностей, такими: творча легкість, творча гнучкість, творча продуктивність, творча оригінальність, а також творча уява. Творчі здібності школяра посилюють мотивацію, розширюють коло його знань та вмінь учнів у процесі вивчення життя і творчості письменників на уроках української літератури.

Опираючись на теоретичний аналіз особливостей розвитку творчих здібностей старшокласників, ми погоджуємось із визначенням О. І. Кульчицької та вважаємо, що творчі здібності старшокласників – це властивості, спрямовані на творення нового та оригінального, нестандартне бачення у звичайному нових можливостей його функціонування або включення його як частини в нову систему, можливість продукувати значну кількість ідей.

Охарактеризуємо окремі технології розвитку творчих здібностей учнів, що використовуються у сучасній школі:

1. Поширеною технологією розвитку творчих здібностей школярів є технологія проблемного навчання, що визначає таку побудову навчання, коли одержання знань поєднують із систематичною пошуковою діяльністю учнів. Для цього вчитель продукує проблемні ситуації, а школярі залучаються до активної самостійної діяльності щодо їх розв'язання самостійно чи в мікрогрупах. Завданням технології є творче засвоєння знань та способів самостійної роботи, одержання досвіду творчої діяльності, розвиток пізнавальних та творчих здібностей. Технологія проблемного навчання вимагає особливого структурування його змісту, котрий має бути відображений як система пов'язаних проблемних ситуацій різних рівнів складності (певних інтелектуальних ускладнень, що потребують пошуку нових знань та нових способів їх одержання). Подібні ситуації виникають тоді, коли актуалізується суперечливість між знанням та незнанням, старими знаннями та новими фактами, знанням та зміненими умовами їх використання, теоретично можливим

способом розв'язання задачі та неможливістю практично це зробити, практично досягнутими результатами та відсутністю у школярів знань для їх теоретичного обґрунтування. Названа позиція стосується уроків літератури, на яких застосовано проблемні методи навчання.

2. Сприяти розвитку творчих здібностей школярів спроможна технологія евристичного навчання [64, с. 103]. Названа технологія орієнтована на: створення школярами зовнішніх (матеріалізованих) та внутрішніх (духовних) освітніх продуктів/продукції у предметах, що вивчаються; творчий саморозвиток школярів у ході формування цих продуктів/продукції та побудова індивідуальних освітніх траєкторій у кожній із освітніх галузей. До освітніх продуктів відносяться судження, гіпотези (не матеріалізовані) та змінені особистісні якості (духовні продукти), тексти, малюнки (матеріалізовані), що виявлялись, формувались, розвивались та відтворювались у процесі діяльності.

Результат діяльності школяра може мати не тільки особистісну, а й суспільну значущість. Мета евристичного навчання – засвоєння учнями базового змісту освітніх галузей, одержання власного досвіду та продуктів/продукції діяльності; вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії школярів у кожній із освітніх галузей із опорою на особистісні якості. Технологія евристичного навчання ґрунтується на вагомих принципах: вибір індивідуальної освітньої траєкторії, цілепокладання, метапредметні основи змісту освіти, продуктивність навчання, первинність освітньої продукції учня, ситуативність навчання, освітня рефлексія [64, с. 107].

3. Технологія дослідного навчання орієнтована на активізацію пізнання школярів, розвиток пошукової активності, дивергентного мислення (креативності); конвергентного мислення, що забезпечує успішність та якісну своєрідність процесу пошуку, здобуток та осмислення нової інформації [48, с. 6]. Мета дослідного навчання – формування здібності самостійно, творчо пізнавати навколишній світ, перебудовувати та засвоювати нові способи діяльності в будь-якій галузі людського буття; розвиток пошукової активності (інтересу, мотивації, емоційного включення), дивергентного (оригінальності, продуктивності та

гнучкості мислення, спосібності висувати нові ідеї) та конвергентного мислення (здібності розв'язувати проблеми за допомогою логічних алгоритмів, аналізувати та синтезувати) [48, с. 2].

Дослідним навчанням передбачається не тільки стимулювання пошукової активності шляхом застосовування дослідних методів у освітньому процесі, а застосовування принципово нової освітньої моделі, коли дослідження є головним способом взаємодії з навколишнім світом чи навіть стилем життя, де переважає прояв пошукової активності в різних життєвих ситуаціях. Дослідне навчання не зводиться тільки до емпіричної дослідної практики школяра чи навчальних спостережень та експериментів. Ним передбачається також виявлення вміння структурувати одержані під час здійснення пошуку матеріали, вміння доводити та захищати власні ідеї, вміння відшукувати нову інформацію на основі аналізу текстів [48, с. 15].

Отже, у практиці сучасного навчання української літератури в закладах загальної середньої освіти учителями застосовуються окремі технології, що спеціально орієнтовані на розвиток творчих здібностей школярів. Серед них варто виокремити освітні технології: проблемну, евристичну та дослідну. Успішність застосовування педагогічних освітніх технологій із розвитку творчих здібностей зумовлена особистісними та професійними особливостями вчителя.

Висновки до Розділу 1

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури, узагальнення результатів теоретико-методологічних досліджень дали підстави розглянути творчі здібності учнів як синтез індивідуально-психофізіологічних особливостей особистості і нових якісних станів (змін у мисленні, сприйнятті, досвіді життєдіяльності, мотиваційній сфері), що виникають у процесі нової для індивіда діяльності (у процесі розв'язання нових проблем, завдань), що веде до її успішного виконання або появи суб'єктивно/об'єктивно нового продукту (ідеї, предмета, художнього твору тощо). З'ясовано, що саме в школі найбільш ефективно формуються вміння працювати нестандартно та творчо, тому розвивати в учнів творчий початок потрібно якомога раніше, оскільки шкільний вік є найсприятливішим періодом для розвитку творчої активності, позаяк дитина активна та допитлива за своєю природою.

Осмислення та глибокий аналіз літератури дав можливість сформулювати визначення: творчі здібності особистості – це здатність людини породжувати незвичні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, оригінально вирішувати проблемні ситуації; творчі здібності – це здатність дивуватись, уявляти і пізнавати, вигадувати, уміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, спрямованість на відкриття та створення нового, це вміння людини нестандартно підходити до вирішення завдань, легке розуміння та продукування великої кількості варіантів рішення за певний період часу. Розвиток творчих здібностей веде до формування творчої обдарованості як інтегрального особистісного утворення.

Розвиток обдарованості школярів є результатом значної кількості об'єктивних та суб'єктивних чинників. Соціальна взаємодія педагогічних, соціальних установ та сім'ї є пріоритетним компонентом цілісного соціально-виховного середовища, що мобілізує виховні ресурси, посилює та вдосконалює соціалізуючий вплив на особистість школяра.

Нині існує значна кількість різноманітних моделей, методів, програм розвитку та стимулювання дитячої творчості, заснованих на своєрідних

концептуальних підходах. Усі форми роботи вказують на те, що існує міцний зв'язок між творчими здобутками школярів у будь-якій творчій діяльності та розвитком її інтелектуальної сфери. Але лише окремі з них знайшли широке впровадження в навчальну практику сучасної школи.

Значний інтерес становлять системи, котрі тісно переплітаються зі змістом навчання у школі і є невід'ємною складовою освітнього процесу. До найбільш використовуваних варто віднести: проблемні запитання, ситуації, задачі, що стимулюють до вияву активності у процесі аналізу й узагальнення педагогічних фактів; «Дерево припущень», кола Ейлера, мнемонічні прийоми запам'ятовування; «ситуація успіху», підтримка зацікавленості та творчого інтересу, формування ситуацій емоційного переживання, метод відкриття, розвивальних ігор, використання питань, що стимулюють процес мислення; метод колективного пошуку оригінальних ідей. Для стимулювання творчої активності школяра науковці рекомендують використовувати метод мозкового штурму, спосіб образного порівняння (аналогії), метод комбінаційного аналізу під час вивчення текстів художніх творів на уроках української літератури.

У сучасній школі відбуваються інноваційні процеси та йде постійний пошук нових методів та прийомів навчання, котрі змушують учнів пізнавати навколишній світ, підходити творчо до будь-яких проблем та знаходити рішення в нестандартних ситуаціях. Тому, завдання виховання творчої особистості, що ставиться перед освітнім процесом, є одним із найголовніших завдань сьогодення в умовах Нової української школи.

Переконалися, що порушене науковою роботою питання є актуальним і від ступеня його вирішення залежить майбутнє суспільства. Уроки української літератури, на яких учитель-словесник пропонує творчі завдання, покликані виробити здатність творчо сприймати рекомендовані шкільною програмою художні твори.

РОЗДІЛ 2

О. ОЛЕСЬ: ФЕНОМЕН ДОЛІ І ТВОРЧОСТІ

2.1. Олександр Олесь як медіум між європейським та українським символізмом

Провідним мотивом у творчості О. Олесь є мотив боротьби народу за свою незалежність. Протягом усього творчого життя письменник порушував проблему свободи, яка художньо змодельована у багатьох віршах. У монографії М. Неврлого зазначено: «Якщо в першій збірці Олесь більшість його поезій громадянського звучання перебувала ще в руслі загальноросійської визвольної боротьби, то в другій перевагу мають вірші національно-визвольної проблематики» [39, с. 59].

Громадянські мотиви в ліриці О. Олесь нерозривно переплетені з особистими. Виразно бринить мотив шукання власного щастя, переборення перешкод па шляху до нього; життєві незгоди породжують зневіру й почуття самотності [39, с. 58]. Таким чином, у творах поета розкриваються елементи модерністської тенденції з її схильністю акцентувати увагу на особистості з її почуттями та переживаннями на тлі воєнного часу.

Контрасти, які в українській літературі притаманні творам І. Франка, М. Коцюбинського, В. Винниченка, помітні також і у творчості О. Олесь [39, с. 57]. З одного боку, у своїх поезіях О. Олесь – борець за вільну Україну, патріот і активіст. З іншого, він / пасивний / споглядач, котрий переживає події, які охопили Україну, однак їхня безрезультатність викликає зневіру та жаль, смуток і печаль, відчуття безвиході.

Мотив безпам'ятного народу, пронизаний болем, переживаннями письменника за долю України, яскраво представлений у перших двох збірках поезій. Тема національної революції, яка б мала пробудити народ і сприяти відродженню його ментальних особливостей, охоплює всю творчість письменника. Дослідник Г. Козачук зазначає: «Революція для нього – це початок національного відродження» [25, с. 37]. О. Олесь – патріот, який, незважаючи на свій настрій та почуття, залишається відданий своїй країні.

Чільне місце у громадянській ліриці О. Олеся відводиться мотиву любові до рідної мови і закликам до її збереження. Так, у статті Н. Корнієвської наголошено: «Але на першому місці завжди була громадянська позиція митця. Він виголосив гімн українському слову, яке зазнавало утисків протягом століть». Для поета рідна мова – скутий орел, що не може розпростати могутні крила, співочий грім батьків, який безпам'ятно забули учні. У збірці «Будь мечем моїм!» письменник гостро порушує проблему рідного слова». У поезії «О слово рідне!...» мовиться: «О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх! Співочий грім батьків моїх, Дітьми безпам'ятно забутий». Поет возвеличує красу, силу та милозвучність українського слова, відстоює його могутність. Образ орла символізує небесну силу, безсмертя і сильний дух, а також відвагу та нездоланність.

В еміграції О. Олесь видав кілька збірок поезій: «Чужиною», «Кому новім печаль свою», «Княжі часи». У них переважають мотиви самотності і приреченості, туги за Україною. У поезії «О, принесіть як не надію» цей мотив звучить особливо виразно: «О принесіть як не надію, То крихту рідної землі: Я притулю до уст її І так застигну, так зомлію... Хоч кухоль з рідною водою!.. Я тільки очі напою, До уст спрагнелих притулю, Торкнусть душею вогняною». Тут письменник уповні виявляє себе патріотом України. Для нього важливо навіть на чужині залишатися з Україною.

Мотив любові до України звучить і в збірці «Чужиною». Так, поезія «Народе-Страднику...» пройнята проханнями ліричного героя, аби знатний Єрусалим, місце, де стоїть Храм Гробу Господнього, навчив український народ любити свою землю. У поезії виявлений вищий рівень патріотизму О. Олеся, його любові до України: «Щоб на чужині, над річками. Поклавши кобзи жалібні, Ми тихо сходили сльозами В жалю по рідній стороні...» [41]. Мотив журби та смутку через долю рідного краю наявний у поезії «В журбі я сонцю не радію».

Попри те, що українська національна ідея до цього часу не стала консолідуючою для суспільства, вона за довгі роки бездержавності і короткі – державності – акумулювала в собі безліч концепцій щодо здобуття незалежності

й розбудови держави, а її автори сприяли створенню національного міфу, який «може бути безпосередньо ототожнений з пам'яттю і культурою» [24, с. 5]. Провідна роль у творенні цього міфу належить письменникам, які намагалися довести, що корінь зла криється «в ушкодженій свідомості, у втраті національної пам'яті» [14, с. 57]. Серед них і О. Олесь, який «був володарем серця і душі молодого покоління української інтелігенції початку ХХ століття» [54, с. 251].

Ще молодим поет переконував і себе, і співвітчизників, що прагнення до волі повинно стати життєвою потребою, а незалежне життя – метою [40, с. 204].

О. Олесь високо підносив національну честь, порівнював її з «кермою корабля», із провідною зіркою, за якою слід іти, «Доки над рідною землею, / В красі не спиниться вона». Пізніше гідний син свого батька, поет Олег Ольжич, який національній ідеї надасть практично-вольового імперативу, в унісон О. Олесю в циклі «Незаному воякові» (1935 р.) навчатиме сучасників: «Захочеш – і будеш. / В людині, зятям, / Лежить невідгадана сила» [40, с. 82].

Багато хто із дослідників поетичного доробку О. Олеся, зокрема П. Филипович, М. Зеров, В. Петров, В. Державин, доводили, що він був і залишився поетом свого покоління, проте, уважно простудіювавши «національно-духову настанову» його поезій, можна дійти висновку, що він свіжо й оригінально, інколи з тонким гумором, який часом переходить в іронію і сарказм, зображує споконвічні проблеми, так, у одному з віршів О. Олесь пише про розбрат, який поселився в родині, коли брати опинилися у різних політичних таборах (есер, есдек і демократ). Коли загорілася хата, кожен із них доводив виключно своє право на те, щоб погасити вогонь («Три брати / Скажено гризлись, як тхори» [40, с. 853]), аж поки «Упали стіни. Дим сховав / Усіх, хто довго так кричав... / Вівця ж упала й помолилась, / Що не людиною вродилась [там само]».

Незгуртованість українців, за О. Олесем, стала причиною тому що подарована Богом у 1917 році держава випорснула з рук, бо кожний по-своєму взявся за будівництво її: «Вони зійшлися, небораки, / В ім'я найвищої мети, / Щоб всім єдиним фронтом йти, / І перегризлись, як собаки, / Пересварились, як коти, / І розповзлись знов, як раки» [40, с. 827].

О. Олесь, як бачимо, щедро сипле вбивчими порівняннями, і цьому є оправдання, бо він як громадянин до самої смерті ніс важку покуту і щиро, ніби з пересердя, зізнавався: «О, Боже! Щастя в нас було! / О Боже, в нас була держава!».

У поезіях, написаних під враженням подій, які відбулися на майдані біля Софії в день проголошення незалежності, поет попереджував, що оксамитову революцію доведеться захищати зі зброєю в руках, і кликав співвітчизників «прозріти», не бути байдужими та пасивними: «Хто в час відродження каменем спить, / Прав на життя вже не має». О. Олесь передбачав, що здійсниться пророцтво Т. Шевченка («... Як Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні / Її окрадену збудять...» [65, с. 390]), тому й просив погамувати пристрасті й ейфорію. Свідченням цьому є вірш «Крики... Усміхи привітні», який побудований на контрасті: перші два рядки кожної строфи передають святковість, піднесеність, що панують між людьми («Свято волі... Скрізь бенкети... / Мрій, надій рої...» [40, с. 270]; «Скільки сонця і блакиті / В небі, на землі!...» [40, с. 271], – тут відчутний перегук із «Золотим гомоном» П. Тичини), – а два наступні – застереження, що «будуть ще бої», а тому – «Вартові, вночі не спати! / Пильно стерегти!» [40, с. 270].

Отже, продовжуючи традиції своїх попередників (Т. Шевченка, П. Грабовського, І. Франка, Лесі Українки та ін.), пройшовши через кола важких духовних розчарувань, О. Олесь уніс і свою вагому частку до національного міфу, проте його міфологічні роздуми витворили «терновий вінок» («Весь вік я за волю боровся / І сплів їй терновий вінок» [40, с. 480]. Ідучи «дорогою вигнання», перенісши душевні катарсиси, не плекав рожевих мрій («І за десять років бачим результату: / Далі все і далі від своєї хати» [40, с. 855]), бо добре знав свій народ, який за довгі роки бездержавності втратив національну орієнтацію («Він старцем з лірою блукає / І навіть – хто він, – він не знає, такий... безпам'ятний такий!» [40, с. 838], залишається розрізненим і сподівається на чужинця, який би подбав про його гідне життя. Засуджуючи політиканство у всіх його проявах («Скільки політиків – бідний народ!»), О. Олесь схилив своїх

співвітчизників до виваженості й розсудливості, праці над собою і в ім'я майбутнього. Ще в 1918 поет він писав: «І коли б ми прочитали Хоча деякі книжки, / Ми б по лісу не блукали І угледіли б стежки»[40, с. 776].

У свій час П. Грабовський теж застерігав від надмірних емоцій, коли індивідуалістські прагнення суперечать здоровому глузду. У вірші «Щоб настав час жданий людського єднання...» він кликав «... перейнятись швидше світлом знання, / Поступом, якого осягла Європа...» [15, с. 47]. Поети були переконані, що українці повинні повернути відібрану колись у них історію, культуру, пам'ять і гідність.

О. Олесь у вірші «Косять коси, луг голосе...» подає збірний образ народу, який босий і в дірявих сорочках, не має за роботою часу задуматися над своїм рабським становищем. На запитання: «Ось ви в злиднях, босі й голі, / А чи прагнете ви долі, / Чи готові до боротьби?» відповідає: «Ми, паничу, луки косим – / І вже вас ласкаво просим: / Потурбуйтеся за нас» [40, с. 202]. У 1919 році, ще не маючи чіткої національної позиції, поет у вірші «Ми останні вже весла ламали...» писав про рідну «енківщину», яка сама нищить паростки волі. З тих, хто намагається утверджувати національні ідеали, глузують часом свої ж... сусіди, свати, земляки... / Все Степани, Івани, Іуди, Єнки, Овські, Уки... Павуки» [40, с. 242]. Тому втрачається віра в надію збудувати державу («хоч синам, як не собі» (І. Франко)), бо чайка як символ козацької волі розбита, обриси держави меркнуть («і зникали навек береги»).

У поетичних творах зрілого О. Олеся «пульсує» думка, що за відступництво українці в черговий раз покарані. Держава, як привид, поманила і зникла, тому й змушені ті, що хотіли її (а дехто й відстоював її зі зброєю в руках), бути емігрантами. У вірші «Емігрантське» з уїдливою іронією, яка переходить у сарказм, він пише про становище і своє, і співвітчизників: «Лежимо в Варшаві, сидимо в Парижі... / Найнялись в Берліні, примостились в Празі...» [40, с. 855].

Спостерігаючи за підростаючим поколінням, яке росло й формувалось на чужині, вчилося державності в інших народів, прагнуло при найменшій нагоді повернутися в Україну і плекало надію щось змінити в ній (О. Ольжич, Олена

Теліга та ін.), О. Олесь картав тих українців, що, живучи за кордоном, «наче риба у воді», намагалися всіх повчати (і своїх, і чужих), заявляючи: «Україна вся моя/ Ось хто я» [40, с. 834]). Дійсно, важко не погодитися з думкою О. Сулими-Блохиної, яка, випивши гірку чашу чужини, писала: «Нам більше промовляє пізніший Олесь, коли пройшовши через горнило розчарувань у спільному понаднаціональному демократичному фронті, глибше перейнявся національною духовою настановою [53, с. 254].

Із поезій О. Олеся постає збірний образ лицарів, що боронять волю і честь України. Йому як вигнанцеві хотілося повідати на чужині про українських месників, здатних умерти із мечем в бою [40, с. 664], проте, зізнається він, дорогою ціною дається сподівана воля: «Лицарів, лицарів шкода до сліз, / Тих, що у полі упали» [40, с. 491].

Тут слово поле набуває символічного значення, це місце борні за свободу та незалежність.

Трагізм становища України в Олесевої поезії теж знаходить своє обґрунтування. На захист її як Держави поспішили одиниці (згадаймо «мучнів українських» (П. Тичина) – героїв Крут, вільнолюбивих і гордих холодноярців), більшість «стояли, думали, дивились» [40, с. 285]. Коли Україна бореться – вона орлиця «з мечем в руках», коли ж обезсиліла, то як чайка «упала, билася і квиліла... і звала помахом крила» [там само].

О Олесь, як і більшість творчої інтелігенції, що опинилася в еміграції, до болю в серці переймався проблемою потреби провідника. Присвячуючи вірш чеському мислителю, вченому Г. Масарику, який з 1918 по 1935 рр. був першим президентом Чехо-Словацької республіки і сприяв відкриттю Українського вільного університету у Празі, Української господарської академії в Подєбрадах, поет возвеличує народ, що прагнув волі і сприяв появі вождя: «Блажен народ, що зрозумів / Слова й думки свого пророка / І стріти сонце полетів, / Коли була ще ніч глибока» [40, с. 546].

Український народ за декілька століть бездержавності так і не спромігся на свого провідника, який би не допустив, щоб «Юда Каїна збудив» [40, с. 460] тоді,

коли «прийшла» воля, «всміхнулась, скутих розкувала і принесла нам стільки див...» [там само]. Легковажність співвітчизників краяла вразливу душу поета («Все розтрачено, розгублено, / Бо воно було людьми / Не шановано, не люблено...» [40, с. 411]), проте, перебуваючи у вимушеній розлуці з Батьківщиною, він жив горем і стражданнями свого народу, який, живучи на родючих чорноземах, змушений був їсти кору і глину, божеволіючи з голоду, вдавався до людодства («Людської крові із ран напивались, / Мати варила дитину!» [40, с. 470]).

О. Олесь, по багатьох роках поневірянь у чужому краї, знаходив умиротворення в тому, що зміг зберегти два неоціненні скарби, успадковані від матері – «золоте, як зірка, сердечко...» [40, с. 411] і душу, яка «...любила і коїть не вміла ніякого зла...» [40, с. 568]. Як справжній християнин, він був свідомий свого громадянського обов'язку – своїм талантом долучитися до надбань національно-визвольного руху. Йому це вдалося. Можна дискутувати щодо рівня його поетичного хисту, проте, з огляду на умови, в яких він жив і творив, поезія О. Олеся чесна і щира, почасти – талановита.

На початку ХХ століття в доробку багатьох українських поетів (С. Черкасенка, М. Вороного, Г. Чупринки та ін.) у багатоплановому творчому осмисленні постало українське та європейське місто як психологічне, соціологічне явище особливе Місце тріумфів і трагедій у людських долях і почуттях своєрідним став синтез громадських та інтимних настроїв і в урбаністичній ліриці О. Олеся, який не лише осмислював феномен міста як унікальної сфери психологічного буття особистості, а й уплітав урбаністичні мотиви у контекст відтворених у поезіях політичних і суспільних змін, що постали в Україні в 1905-1906 та подальших роках. Поет не просто відображав міський побут чи колоритні психологічні типи міських вулиць, а намагався проникнути у зранену соціальними потрясіннями душу маленької людини, щоб обсервувати через її сприйняття все, що відбувається навкруги. Так, у поезії «Щоденно ворони летять...» (1908) поет глибоко передав почуття жаху, який охоплював душу людини, яка усвідомила безглуздя і божевілья суспільного

хаосу, трагедію революційних днів. Твір є своєрідною замальовкою міської вулиці, але не привабливої в гірляндах вогнів, а пустельної холодної, від якої віє смертю: «В хаті холод, / В шлунку голод.. / А з попом у хату з хати / Ходє смерть дари збирати...» [42, с. 144].

Моторошною реалістичністю вражає поезія О. Олеся «Над трупами». Це розпачливе голосіння єврейки, чиє життя і родину розчавив безжальний чобіт чорносотенця-шовініста. Жінка не може зрозуміти, за що убитий її чоловік-лікар, якого любили і шанували люди. За що відібране життя в її маленького сина, який ще нікому не встиг заподіяти зла? Єврейка перебуває на межі божевілья і не розуміє, як люди зненацька могли озвіріти і пройтися смертельною хвилею по її життю.

Проте місто, як переконаний О. Олесь («Везли їх, зраних в борні з солдатами...»), виховує не лише брутальних убивць, а й героїв. Саме в місті студентська і робітничка молодь бунтує проти кривди і, засуджена до кари, йде в Сибір і на заслання, відстоюючи ідеї справедливості, рівності і свободи. Про таку молодь О. Олесь говорить як про справжніх героїв, неоцінених тими, заради кого вони пожертвували своїм життям.

У ліриці поета з'являється збірний образ селянства як втілення рис обмеженості, обережності, турботи лише про власний вузький світ. Традиційно вбачаючи в місті виключно осередок аморальності, зіпсуття, шахрайства, селянство справді ставилося до будь-яких ідей, що приходили з міста, дуже обережно, недовіжливо, підозрюючи, що його вкотре збираються ошукати. Темні і консервативні у своїй масі, селяни сміються, втішені тим, що бачать за ґратами політичних в'язнів, яких однозначно сприймають як злочинців: «І ось вони на мить одну спинились, \ І на селян крізь ґрати задивилися, \ А ті стояли, як каміння, \ І хтось, лузаючи насіння, \ Дививсь на вікна і сміявсь: \ «А що, голубчику, попавсь?» [42, с. 146].

Образ каміння у творі підсилює авторське осудливе ставлення до байдужого, примітивного хуторянського світогляду, головне в якому – своя сорочка, яка завжди ближча.

Розпочату в 1906-1907 роках урбаністичну тему О. Олесь продовжив у збірці «Поезії. Книга V», у циклі «З щоденника. Р. 1917». Сама згадка про 1917 рік засвідчує інтерес поета до історичних подій у Києві, у місті краси і заміряності, яке стало ареною політичних трагедій. Поезії О. Олеся цього циклу («Воля!? Воля!? Сниться може?», «1 мая» та ін.) наповнені мажором, бадьорою маршовістю, емоціями радості і тріумфу, червоними барвами і звуками революційних гімнів. Атрибутами цих поезій стають червоні прапори, «Марсельеза», які для ліричного героя асоціюються з волею і братерством.

Йдучи в бій за свої демократичні права, натовп стає єдиним соціальним організмом. Саме місто, що прокинулося від багатовікового сну, стає на чолі боротьби з неправдою за ним, переконаний поет, має піднятися і село – ліниве егоїстичне неосвічене. Поезії «Воля!? Воля!? Сниться може?» пройняті радісним, піднесеним настроєм, багатотисячний натовп сприймається автором як потік свідомих робітників, які співом скликають під свої червоні прапори всіх скривджених: «Червоні прапори, куди не кинеш оком, / Цвітуть на вулицях, як макові квітки, / Під ними хвилями, нестриманим потоком / Ідуть і йдуть робітники» [42, с. 269].

Тоді О. Олесеві ще здавалося, що червоний колір – барва справедливості, що народ прямує до свята визволення, до «обітованого краю». Проте в цілому ряді його поезій з'являються натяки на майбутні трагедії, передчуття чогось непоправного. У сміхові людей йому вчуваються сльози, довгождана перемога з гіркою усмішкою показує на Голгофу, вчорашні спільники зраджують, а з півночі насувається, немов червоний туман, привид майбутньої трагедії. У своїй праці «До джерел» М. Зеров зазначав: «Жах перед завтрашнім днем, перед темним і незраним прийдешнім стає потім навічним виразом поетового обличчя. Привітавши 1917 рік і «місто в прапорах», він нараз серед гімнів революції переймається лиховісними передчуттями» [21, с. 544].

Доля поета склалася так, що він назавжди покинув рідну землю. У поезіях емігрантського часу в нього з'являється образ Відня нового для його свідомості міста, європейської столиці з її незмінними екзотичними кав'ярнями. У поезії

«Вона приходе завжди в певний час...» спостерігаємо віденську кав'ярню, де сонячна пані п'є свою каву і всміхається закоханому незнайомцю.

Такі ж меланхолійно-богемні настрої наповнюють поезію «Урбанікелер, Урбанікелер...», де ліричний герой філософствує про те, що в цій середньовічній пивниці Відня він проводить багато часу, слухаючи музику, стаючи мимохідь свідком любовних признань і поцілунків. Він милується атмосферою безтурботності, розваг, його захоплюють щебетливі дівчата, які не думають про завтрашній день. Єдина реалістична деталь у ліричному настрої персонажа – його голодний шлунок і пусті кишені, з яких не одна монета осіла в пивниці.

Ледь вловимий ностальгічний настрій проймає поезію «Весна, Шенбрун і липові алеї...», в якому міський пейзаж з його чистим повітрям, весняним сонцем і квітучими деревами різко контрастує з виглядом тварин, які, прикрашаючи собою європейське місто, страждають у клітках на його вулицях. Напевно, невільники-тварини нагадують поетові самого себе, його ліричний герой на чужині також перебуває в неволі і не може, як і кондор, що даремно розправляє крила, повернутися на рідну землю: «І чую рев звірячий, тужно-лютий... / Дивлюсь... І бачу з-за дерев: / Стоїть закутий у клітку лев, / А поруч з ним кондор розправив крила / І гріє їх на сонці веснянім... / «О воле мила!» / Не крикнуть їм» [42, с. 292-293].

Герою здається, що зажурився, схилившись у задумі, маленький кенгуру, що кричать про свою загибель ув'язнені журавлі. Блискучий Відень, його знаменитий зоопарк засмутили ліричного героя, який відчув себе забутим, мимоволі порівнявши своє становище на чужині з кліткою, в якій сидить закутий лев.

Місто в О. Олеся може мати зовсім інше обличчя – похмуре, криваве, перекошене болем. І ці революційно-бандитські картини спричиняють нервові перенапруження ліричного героя, появу в його настроях богемних елементів, властивих людині, яка перед кінцем світу забуває про загрозу смерті і в останні дні свого буття хоче кохати і шаленіти. Наприклад, поезія «Ах, чим загою пірву – рану...» датована березнем 1919 року, коли українські міста ставали

аренами битв, коли в цих містах на вулицях панувало насильство, розстріли, безчинства озвірілих більшовиків та їхніх політичних противників. Цікава побудова згаданого вірша: перші рядки кожної строфи детально відтворюють контекст - панораму агонізуючого міста, яке конає від революційних потрясінь: «Навколо крики, трупи, кров... / Кругом горить, співають кулі, / Сюрчить десь близько кулемет, / Ідуть по вулиці патрулі... / Хтось тяжко їде по дорозі... / ... тіла на возі, / А вчора ще ішли на бій» [42, с. 306].

На тлі цих моторошних картин ліричний герой, як у страшному сні, марить про кохання: «Нехай живе життя й любов!» [42, с. 306].

У збірці «Поезії. Книга Х», що з'явилася у Львові у 1931 році та увібрала в себе вірші різного тематичного спрямування і різного часу, також можна знайти урбаністичну лірику, вже дещо заспокоєну, більш філософську, розважливу. Приміром, у поезії «Фіалки сліпий продає» автор подає лаконічну картину, типову для великого міста: сліпий чоловік даремно намагається продати букетики фіалок, повз нього проходять люди, але ніхто не звертає уваги на квіти. Звернемо увагу на тематику вірша, можливо, автор говорить про трагедію самотності, можливо, про втрату духовності міським обивателем, можливо, про те, що екзотичні польові квіти недоречні на гамірних вулицях. Продаючи фіалки, сліпий просить дати йому шматок хліба, але незрячий натовп лишає непочутим його благання: «Вони не почули благань, / Не кинули хліба старому.. / О серце розквітле, зів'янь: / Фіалок не треба нікому!» [42, с. 404].

І все ж паную

чими і в цій збірці поезій лишаються мотиви туги за рідним краєм, усвідомлення своєї непотрібності в чужих містах. Холодом, безнадією сповнена поезія «Як пес голодний, кинутий і гнаний...», ліричному героєві якою ніколи не стане близькою чужина: «Як пес голодний, кинутий і гнаний, / Блукаю я по вулицях чужих... / Сміється з мене жах, глузує, невблаганний, / З думок сполоханих моїх» [42, с. 415].

Поетові-вигнанцеві здається, що темними, холодними вулицями чужого міста він кудись іде «в сльозах, в ганьбі, в нарузі», і нікому немає діла до його

емоційного і психологічного стану. Уві сні ліричний герой повертається у рідне місто, де його любили і шанували, вітали його творчість, пишалися його талантом. Мов на кладовищі, відчувається юнак серед натовпу, йому часом здається, що він все глибше опускається в могилу, не розважають його веселі людські потоки.

Новий, не зовсім звичний, але цілком характерний для О. Олеся символ чужого міста – кладовище, де кожен житель уже перебуває в могилі, де в таку ж труну поступово перетворюється і особистість героя. Лише в спогадах він повертається в недалеке минуле, коли вдома, у своїй країні, вирувало і кипіло життя: «І досі ще цвітуть в уяві прапори, / Тече юрба по вулицях шумливих... / І досі ще стоять в очах полки, / На зброї іскри хтось зриває... / О, хтось іде: «Здорові, козаки!» / «Здорові, батьку!» – грім лунає» [42, с. 499].

Рідне місто, а це, без сумніву, Київ, уявляється поетові не тільки в національно-визвольному контексті, в ореолі боротьби за інтереси українського народу: «З-під мертвих скель забило джерело, / Поток буйним ллється: «Слава!» / О Боже! Щастя в нас було! / О Боже! В нас була Держава!» [42, с. 499].

Болючі спогади поглиблюються ще й усвідомленням непоправної втрати, ганьби, бо рідна земля знову стала власністю чужих сил, ворожих і нещадних.

У поезії «Настане ніч... Затихне місто...» (збірка «Цвіте трояндами») також використані образи чужого міста і сну. Як тільки стихає міський гамір, ліричний герой уві сні здобуває волю, щоб хоч тимчасово побувати на батьківщині. Міська буденщина для нього – відьма, неволя, щоденні моральні тортури. Далека Україна уособлює для нього і материнську пісню, і шум буйного моря, і казкового зайчика. Але забуття таке короткочасне. Вигнанцеві починає навіть здаватися, що холодні сніги чужини більше гріють його, ніж люди («І знову, голову схиливши...»).

Серед поетичних творів О. Олеся можна знайти немало віршів, у яких автор висловлює бажання усамітнитися на природі, – покинути місто і знайти собі куточок у світі, де б відчувалась тиха гармонія і душевний спокій. У поезії «З гарячих вулиць, залитих кров'ю...» О. Олесь висловлює бажання податись до

моря далі від битви і страждань: «З гарячих вулиць, залитих кров'ю, / До моря в думці лечу я знов... / З очей голодних, налитих кров'ю... / Від рук тремтячих, залитих кров'ю... / Від трун і трупів, покритих кров'ю...»[42, 533-534].

Все в революційному місті має колір і вигляд крові: камінь, слово, небо. Для створення моторошного настрою поет використовує відповідні епітети, метафори, образи: «камінь палає кров'ю», «в кожному слові клекоче кров».

Інший світлий настрій проймає поезію «Кинув місто. Знов я в лісі...», у якій поет ніби повертається у дні білопільського дитинства і постає маленьким поганином, що любить зелене диво – природу і від наміру почуттів ось-ось розчиниться у ній. Подібні настрої простежуються й в поезії О. Олеся «Коли ви в місті живете...», в якій автор дає мудру пораду усім, хто стомився від «життя, хто відчуває себе самотнім і невдоволеним: / Покиньте міста сірий брук, / Виття сирен і зойк трамваїв / Ідіть на килим срібних лук, / На синє озеро під гаєм» [42, с. 552].

У творчій спадщині О. Олеся, зокрема в його поезіях, є місце не лише блискучому, містичному Відню, а й Парижу. Ці твори, без сумніву, були написані під враженням поета від цього великого, культурно-мистецького центру, хоча захоплення у віршах не відчувається, натомість вони пройняті співчуттям і жалем, бо Париж бачиться О. Олесеви у блисківі не краси, а потворності, занепаду: «Шаліє надія! Париж великий! / Танцює смерті танець дикий, / Останню оргію справляє / І з келихом в руках вмирає» [42, с. 684].

Напевно, внутрішня криза зумовила ностальгічний настрій поета і саме такі апокаліптичні оцінки безжурного міста. Олесеви здавалося, що й Париж приречений, як Рим, тому і вважав, що «вино, любов і чад» парижани використовують, щоб забути від реальності.

Отже, місто в О. Олеся по-своєму багатоліке і багатогранне. Воно може бути сонним і по-революційному пробудженим, чужим, якщо автор на чужині, і рідним, якщо він згадує про Київ і Україну. Найчастіше можна спостерігати в ліриці поета оновлене волелюбними настроями українське місто, вулиці якого заповнені тисячними настроями, що вирують, виголошуючи нові гасла і

вимагаючи волі, незалежності, кращого життя. Прапори, однак, із часом у автора змінюють своє значення, стають символом більшовицької жорстокості. Зникає зі сторінок його поезій і Марсельсеза, а з'являються образи-символи кулеметів, возів, навантажених тілами загиблих, військових патрулів тощо. Місто, що захлинається в крові людей і агонізує на багнетах північного ворога, жахає поета, викликає у нього розпач, зневіру.

На чужині поет побачив інше місто - розкішне і безтурботне, зле безмежно чуже, холодне, незатишне. Відень із його культурою, кав'ярнями, світлими алеями заворожив поета, але не зігрів душі, не дав спокою і розради.

Тільки уві сні емігрантові привиджується рідне небо, щедрий світ, прихильність його друзів. Юрба на батьківщині – захоплена, уважна і вдячна. Юрба на вулицях Відня – байдужа, мертва, схожа на кладовище. Ще сняться поетові-вигнанцю українські полки, які захищали колись інтереси нації, відійшли в історію. Місто чужини – монстр, невтомна відьма, яка ніколи не спить, бо не хоче відпускати свого бранця на батьківщину. Воно стереже свою жертву, пильно слідкуючи за ним, проникаючи в його душу і свідомість. З'являється в доробку поета і трагічно-апокаліптичний образ Парижа – ситого міста, яке традиційно під блискучою маскою приховує своє потворне обличчя – розпусту, фізичне, духовне і матеріальне убозтво, деградацію і занепад.

Говорячи про місто, своє чи чуже, О. Олесь справді емоційний, поривний, але в його віршах переважають жаль, ніжність і смуток, глибоке усвідомлення самотності, непотрібності, неминучої трагедії. Місто у нього є продуктом людської моральності чи деморалізації, він сприймає його відкритим серцем, не бачить у ньому ворога, бо в оточенні натовпу, вулиць і будинків буде себе бачити і почувати так, як підкаже йому настрої.

2.2. Лірика поета в контексті української літератури кінця 19 – початку XX століття

Пророчою виявилась муза Олександра Олеся: «З журбою радість обнялась». Назвою першої збірки поезій провістила вона драматичну долю і його

творчої спадщини, і його особистого життя. Провістила журбу, яка чорним рушником простелилась на довгі роки чужини, вплітаючи зрідка червоні нитки радощів і надій. Та хіба міг передбачити 29-літній автор, укладаючи цю збірку, що драматизм емоційного переживання ним поразки першої російської революції буде посилений трагічними тривогами за долю революції нової – 1917 року?! Але муза була безжальною – вимагала повного душевного вжиття в те, що радувало і що печалило серце та розум. І ця висока благородна жертвність сповіді-переживання, взаємно переплавлена в суб'єктивно-інтимній та суспільній стихії, забезпечила Олександрю Олесю безсмертя.

Журба і радість – ці два стани людських почуттів, переживань і настроїв – переплелися не лише в першій збірці, а й стали ідейно-емоційною домінантою всієї Олесевої творчості. Вони відбивали і суспільні контрасти доби, і загальнолюдські почування: любов і ненависть, окрилення і згасання, надію і зневіру, страждання й бадьорість духу. Трагічне й ліричне злилось тут воєдино: контрасти й антитези, найбільш притаманні метафоричній поезії барокко, знайшовши нове життя в літературі початку ХХ століття, нуртували в Олесевих рядках. Вони були, як і сама енергія боротьби двох начал, полярного відштовхування, живильними соками, надійними стимуляторами народження художнього слова поета, драматурга, публіциста, перекладача.

Сяйво Олесевої журби й радості розлилось тоді, коли зеніту сягало поетичне слово Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка. У літературний процес він увійшов разом із новою плеядою митців-побратимів – В. Самійленком, М. Чернявським, С. Черкасенком, М. Вороним, Г. Чупринкою. Увійшов і утвердився як тонкий лірик, співець краси й сили кохання, природи й долі рідного краю, поет надії і віри, чарівним словом якого на струнах серця видобувалися наймелодійніші звуки, виражалися найсвітліші людські почуття.

Стилізовані під думу й баладу, з очевидним прагненням наслідувати шевченківську тематику й ритмічні інтонації, його ранні поезії цікаві насамперед своєю соціальною заангажованістю. Вже назви творів говорять самі за себе: «Дівоча доля», «Сирітка», «На чужині», «Пташка», «Дума», «Песня бедняка»,

«Мужицкая доля», «На каторге». Автор проймається щемким співчуттям до усього живого та неживого. Уболівання за долю «зруйнованого краю» прочитується в рядках вірша «О край незабутній...»: «Я згадую часом кургани могили. / Де славне козацтво за волю спочило...» [42, с. 132].

Дійсно, талант Олександра Олеся розвивався по висхідній. Одна за одною виходять збірки його творів: «Поезії. Книга III» (1911), «Драматичні етюди. Книга IV» (1914), «Поезії. Книга V» (1917). Готувалась до друку і шоста збірка, але їй не судилося побачити світ.

На поезії Олександра Олеся по-своєму відбилися пошуки новоромантиків і символістів, які сприйняття природи намагалися передати через гру звуків і барв. Серед європейських митців на переломі віків найбільш ідеальної гармонії між формою і змістом добивалися французькі поети; їхніми дорогами прагнули йти російські символісти. В українській літературі новим словом стала поезія Лесі Українки, якій повнокровно вдалося відтворити гаму звуків і кольорів навколишнього світу. Для таких митців, як П. Верлен, О. Блок, Леся Українка, поезія й музика становили єдину стихію. І лише так можна передати, вважали вони, гармонію ідеалу з життєвою правдою. Вірш забарвлюється глибоким ліризмом.

Таким шляхом у літературі прагнув іти Олександр Олесь. Характерні його слова з вірша про новаторство Миколи Вороного. Олесь пише, що поет прийшов до нас із «краю чарівного», «місяця ясного і приніс «звуків сонячно-небесних», «слів нечувано-чудесних», квітів і «розкидав їх усюди – в кожную пісню, в кожні груди, в кожний скривджений куточок. Це ж можна сказати і про самого автора поетичних метафор. У листі дружини він скаржиться, що українська критика не зрозуміла його новаторства: «Мій друже! Де ж в українській мові готові форми, готові категорії для висловлення всіх переживань душі і розуму? Їх нема, і мені довелося їх створювати. Цього критика не відзначила, і ні один з головотяпів не подумав навіть над цим. Ще вище я піднесу свій прапор вільної творчості людини і сміло буду оминати боротьбу і сварки. Ти знаєш, моя доля дивно

нагадує долю кращих співців. І якщо життя не обірве мої струни, я заграю ще не чувані пісні» [33, с. 150].

Поетика О. Олесь спирається на народно-поетичну традицію. Особливо виразно це простежується на прикладі звернення його до солярних мотивів. У багатовіковій народній свідомості поняття сонця й місяця створюють міфопоетичну бінарну єдність. В окремих народів сонце виступає як жіноче начало, а місяць – чоловіче й навпаки. Українці вірили, що сонце – цар неба, око або обличчя Бога. Ще раніше воно сприймалось як вогняна куля, велике коло або колесо, отвір, через який видно частину неба, величезна свіча, яку несуть ангели для освітлення землі. Наші предки вважали, що «Земля стоїть непорушно, а Сонце рухається і ввечері йде відпочивати, сховавшись за Землю» [43, с. 211]. Дослідник М. Маковський припускає, що назви сонця й місяця можуть співвідноситись зі словами, що позначають звук (першоеlement Всесвіту), зі значенням «метал», «Бог, Божество», «знамення» [34, с. 209]. Зміна суспільної ситуації в Україні (1917-1918 рр.) позначиться на символіці сонця в авторській інтерпретації, а з часом «перекодує» й семантику лексеми. На хвилі спостереження визвольних змагань окрилений надіями Олесь пише про сонце – провісника нового життя, носія національної ідеї: «На крила, на крила! До сонця, брати! / Покиньмо сумне кладовище! / Хай стануть нам крилами наші хрести, / І з ними все далі, все вище» [42, с. 251]. «Схід сонця я вийшов зустріти у поле / І став на коліна до сходу. / Привіт тобі, сонце! Привіт тобі, воле, / Від серця мого і народу!» [42, с. 268].

Час ілюзій минув, оптимістичні настрої змінюють спочатку розгубленість, смуток, і нарешті, байдужість: «Сходило сонце/ нудне і байдуже.»

Такий душевний стан поета відіб'ється на творчому процесі: «Самотньо сонце попрощалось / і сумно, сумно день погас»; «нагадала ти сонце моє, / що мені вже проміння не лле, / що зайшло, закотилось за гори, / в голубі, неоглядні простори».

І хоча іноді Олесь раптом спалахне і вигукне: «Не забув я сонця, сонячних привітів», все ж його лет до сонця був припинений («...на небо впало сонце

золоте»). Усе частіше поет переспівує сам себе. Принагідно зауважимо, що В. Петров вбачав у цьому «мистецтво стилізаторства»: «Олесь не боїться банальності або штампу. Він не уникає кліше. Він утримує поетичність своїх поезій. Поетичну стилізацію своїх поезій він доводить до тих меж, на яких вона стає умовністю» [45, 281].

Справді, О. Олесь, складаючи свої вірші-пісні, прагнув вигравати їх на музичних інструментах – арфі, лірі, кобзі, які були у великій згоді з його музою. Саме музика, вважає він, може найтонше передати стан душі, боротьбу й суперечку людських почуттів. Такими думками митець ділиться зі своєю дружиною: «Не знаю... щось подібне і зараз твориться в моїй душі. Щось хотілось би заграти, повне краси і жалю. Не знаю – може – про те, що минуло і не вернеться; може, про першу любов, про весну серця, квіти, які вдруге не розцвітають. О Віро! Як я можу вловити слова в тій музиці, що шумить річками в моїй душі? Коли б я був композитором, я легко відбивав би сей шум, моя душа могла б безпосередньо говорити з душами людськими... На жаль, навіть грамоти музичної не знаю. Але – годі».

Через те й поезія Олександра Олеся, сповнена загадкових ритмів мелодій, тонів і справді моцартівської легкості, стала невичерпним джерелом для композиторів. Сьогодні ми можемо назвати понад 80 відомих композиторів, а серед них – і російські, і білоруські, і французькі, і чеські, які клали Олесеві рядки на музику, створивши більше двох сотень музичних творів різних жанрів. Це солоспіви, хори, мелодекламації, опери, музика до вистав, пісні для дітей. Талановиті українські композитори (М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський) щедро прилучалися до музичної інтерпретації чистої, дзвінкової криниці його слова. «Весною дише від сих віршів, – писав І. Франко. – Виступає молода сила, в якій уже тепер можна повітати майстра віршованої форми і легких, граціозних пісень. Майже и віршик так і проситься під ноти, має в собі мелодію». Справді загальнонародне визнання приніс автору вірш «Чари ночі», що нині співається як народна пісня. Вслухаємося в щемку, задушевну її мелодію, філософськи виважені, з

епікурейським акцентом думки про бенкет весни і молодості – і радісно-тривожно стає на душі: «Сміються, плачуть солов'ї / І б'ють піснями в груди: / «Цілуй, цілуй, цілуй її, – / Знов молодість не буде!» [42, с. 412].

Ліричний герой поезії О. Олеся періоду еміграції багатий роздумами, сповнений досвіду, готовий поділитися повчаннями, здобутками. Усе частіше його проймає біль, неспокій, гіркота з приводу тривалої розлуки з рідним краєм. У неповторних пейзажних зразках О. Олеся продовжують звучати мелодії рідних краєвидів. На думку літературознавця В. Яременка, в пейзажній ліриці поету вдавалося ловити ритми і мелодії гаїв і поля, музикою слова дихав у нього кожний образ. Це був голос самої української землі, що заговорила мовою людини. Влучно відзначив С. Єфремов: «Любив він... природу, яку взагалі вміє відчутти й змалювати, добираючи тонів з неї до переживань власного серця» [19, с. 585] .

Олександрові Олесеві властиве якесь шевченківське здивування «божим світом». Неважко в цьому пересвідчитися, читаючи його вірші про хмари й грозу, де «літає радість і тремтять сльози». Стихійні суперечності у природі й людській душі перегукуються в них із суспільними змінами. Вся природа, мінлива й неповторна, виграє в поетичних рядках мажорними акордами симфонії, що звучить вічно.

Досить часто настроєво-елегійний тон в Олеся передається через пейзажні картини осені, яка «вишиває на канві зеленій золоті квітки». Та все ж найулюбленіша його пора – весна, а вірші-веснянки, що ввібрали в себе фольклорні традиції, містяться чи не в кожній збірці. Вони символізують оновлення природи й життя, високе піднесення й розквіт людського, разом із поетом і природою сміються і плачуть, радіють і сумують солов'ї, жайворонки, леbedі. А його троянди, айстри, проліски, нарциси, маки ніби справляють «весільне свято квітів». Він розуміє мову вітру, трав і дерев, проймається глибиною блакиті неба й з їхньою таїною говорить серце поета.

Неповторний Олесь у морських пейзажах. Взагалі, після Лесі Українки він є одним з найкращих поетів-мариністів. До опису чарівного і могутнього,

грізного і водночас привабливого моря поет звертався не раз, висловлюючи волелюбні устремління: «Море і море! Блакить і блакить... / Крил мені, крил! Щоб туди полетіть! / Чайкою в небі над морем спинитись, / Дихать і в далеч за обрій дивитись» [42, с. 238].

Олесь часто звертався до одних і тих же тем, образів. Але навіть такі повтори не дають підстав, поза окремим винятком, назвати його поезію одноманітною чи монотонною. Він дбав про багатство художньо-виражальних засобів для підсилення виразності образу, розкриття авторських задумів, про нові відтінки, нюанси в музиці вірша і його кольорових тонах. Мабуть, це дало підстави М. Грушевському назвати Олесь «поетом напівтонів» і «найсильнішим представником українського символізму» [16, с. 203].

Прагнучи йти новими шляхами, поет намагався оволодіти мистецьким надбанням своїх попередників і, звичайно ж, не відстати від найсучасніших стильових шкіл, знайти універсальні ключі до різноманітних літературних течій та їхніх програм. Чи не тому в одному з листів до дружини він пише: «Аж ніяково робиться. Протилежні по напрямках і літературних тенденціях про мене пишуть так прихильно, і кожний вважає за свого».

О. Олесь, як і його великий попередник Т. Шевченко, ставить своє слово на сторожі рабів німих, бере на себе обов'язок будити сплячих, вести через гори» духовно сліпих і темних, підтримувати слабодухих, без честі осміяних із каліцтва. У вірші «Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних» автор висловлює прагнення бачити своє слово «стрілою, що влучає в серце катів і зрадників», «іскрою», що розпалює дух волелюбності, а непокори, сніжною хвилею», яка заспокоює душу, тамує біль після великих випробувань. Висока відповідальність за художнє слово, віра в його силу і безсмертя ріднить Олександра Олесь з Лесею Українкою, вслід за якою він заявляє: «Дайте, борці, мені кращую зброю!»

Хай поетичне слово стане мечем і сонцем! – таке контрастне поєднання образів-символів зустрічаємо у вірші «О слово рідне! Орле скутий»; воно засноване на життєвому й художньому ідеалі – дорога до краси лежить через боротьбу. Революційна пісня, що лине «громом і блискавками», має скликати під

прапори на «свято волі». Головне, що пісня ця повинна оздоровити національний організм, зробити найширші маси свідомими своєї високої мети – вільного розвитку [5, с. 91].

У творчості О. Олеся постійно присутні не лише образи вільного народу і рідного краю, а й вільної пісні. Українське слово, що віками зазнавало утисків і глумлення, лише після революційних бур 1905 року відчуло незначне вивільнення з-під тиску царських заборонних циркулярів. Контраст пануючої неволі і вільного розвитку рідної мови становить серцевину досі не публікованого вірша «Як довго ждали ми своєї волі слова» (1911). Автор складає шану рідному народові, що зберіг рідну мову в «таку страшну годину, коли він сам стоять не міг».

Поет стає ніби українським Овідієм, який оплакує свою долю й долю свого народу-страдника, думками лине до покинутого, але милого серцю рідного краю, над котрим, гадалось, вже ніколи не зійде сонце волі і де ніколи не забує радість життя. Рідко навіюються поету спогади «милі, кохані», рідко відчуває він емоційну насагу, аби мовити: «Люблю... Як в перший раз, люблю». Натомість вірші пронизує болючий зойк про безвихідність становища, а скам'яніле від жалю слово поета здається може лише прошепотіти: «Яка глибока втома...» А скільки душевного болю в листі до дружини: «Та атмосфера..., в якій я живу четвертий рік, така не здорова і так розпинає душу і тіло».

Ситуація, що склалась в Україні, чимось нагадувала Олесеві часи роздробленості Київської Русі. Напевно, тому він і береться до поетичних переказів давньоруської історії і за досить-таки короткий період створює добірку віршів «Минуле України в піснях. Княжі часи». Окремим виданням ці історико-пізнавальні твори вийшли лише в 1930 році [46, с. 192].

Художня проза не займає в творчості Олександра Олеся важливого місця, як поезія, драматургія, проте це не означає, що її можна оминати, бо його діалогізовані, наповнені злободенною проблематикою, пересипані іронічно-сатиричними оцінками тогочасних політичних і громадських діячів памфлети, фейлетони, оповідання, новели, поезії в прозі, статті (з неоднаковою мірою

художнього начала) витворювали нове творче обличчя О. Олеся – публіциста і прозаїка. Сам поет згадував в «Автобіографії», що протягом 1904 року писав короткі оповідання «гумористичного характеру, які з боку приятелів стрівали досить прихильну оцінку». Справді, саме в цьому році він написав чимало прозових творів, які були відомі лише близькому колу друзів, бо ж досі лишалися в рукописах. Очевидно, вільно почувуючи себе в стихії поезії, О. Олесь не завжди був задоволений мистецькою довершеністю своєї прози, хоч вона й відбиває певний етап пошуків молодого літератора. Скажімо, в оповіданні «Натхнення» О. Олесь, можливо, описуючи свій творчий стан, розповідає, що його муза – свавільна дівчина, вона дозволяє писати тільки початки і закінчення оповідань. І все-таки проза О. Олеся відзначається новаторством, а саме – вдалим поєднанням сатирично-викривального завдання з тонким ліризмом. У цьому ключі написано «Острів любові», «Поговір», «Натхнення», «Капітон Капітонович», «На панському обіді», «В цю ніч він згадав все». У них відтворюються типові епізоди, цікаві реалії тогочасного життя, зокрема факти деморалізації та національного виродження окремих прошарків українського суспільства. У прозі О. Олесь прагне до глибокого розкриття характеру і психології героїв.

Спадщина Олександра Олеся, яка навіть сьогодні в нашому найповнішому виданні не може бути повністю представлена, із плином часу не зблідла та не втратила своєї мистецької привабливості. Як синові доби й свого народу, О. Олесеви вдалося розділити гіркоту і радість його долі, доводилося захоплюватись, помилятись, розчаровуватись. Проте зі справжнього письменницького болю його сповідь в ім'я найвищих людських ідеалів вилилась в непідробні перлини лірики, драматичні поеми, оригінальні поезії у прозі і прозові твори, публіцистичні та літературно-критичні статті. Ще 1918 року критик Яків Савченко писав, що сьогодні в літературі «стоїть міцно тільки один Олесь. І, певно, довго ще стоятиме, бо він зроблений з того дерева, з якого вирізуються королі» [56, с. 11].

Він поєднав у собі риси полум'яного співця Тіртея та ніжного лицаря краси Аполлона, головним своїм завданням вважав гру на золотій арфі пісні щастя, свободи, любові, очищати людські душі від намулу та виводити рідний народ із долин на вершини добра, свободи, справедливості, людської гармонії.

В одному з ранніх віршів О. Олесь заявляв, що він хоче стати «Богом дужим, щоб принести на землю сонце», адже, набравшись у високостях світла, всім своїм серцем зміг би світити людям. Таку сонцесейну місію й виконує його поетичне слово.

До поетового лаврового вінка слави життя вплело й тернове віття, на яке був щедрим його час. Таким його й сприймаємо сьогодні – полум'яним, безкомпромісним, інколи суперечливим провісником боротьби за волю і ніжним співцем кохання, глибин душ людських, тонким оригінальним ліриком.

Свого часу, наприкінці 30-х років, Петро Карманський писав О. Олесю, що «наш час минувся, що наші твори вже не будуть видавати, бо публіку привчили вважати нас вже неактуальними, «покійниками». Співець «журби й радості» йому відповідав: «Ви пишете, що час наш пройшов. Може, але я так не думаю. Наш час повернеться, може, після нас, але наш шлях був праведний шлях».

Висновки до Розділу 2

У процесі виконання завдань, окреслених Розділом 2, дійшли таких узагальнень:

Сучасна українська література є надзвичайно цікавою та багатогранною, відкриває нові імена, жанри, теми. Вагоме місце в ній посідає постать нашого земляка, письменника, поета – О. Олесь, який своїми творами формує стійкий читацький інтерес, а також активізує творчі здібності школярів.

Вивченням творчості письменника займалися й займаються нині велика кількість літературних дослідників та критиків. Громадянські мотиви в ліриці О. Олесь нерозривно переплетені з особистими. Виразно бринить мотив шукання власного щастя, переборення перешкод па шляху до нього; життєві незгоди породжують зневіру й почуття самотності. Таким чином, у творах поета розкриваються елементи модерністської тенденції з її схильністю акцентувати увагу на особистості з її почуттями та переживаннями на тлі воєнного часу.

Контрасти, які в українській літературі притаманні творам І. Франка, М. Коцюбинського, В. Винниченка, помітні також і у творчості О. Олесь. З одного боку, у своїх поезіях О. Олесь – борець за вільну Україну, патріот і активіст. З іншого, він / пасивний / споглядач, котрий переживає події, які охопили Україну, однак їхня безрезультатність викликає зневіру та жаль, смуток і печаль, відчуття безвиході.

Стилізовані під думу й баладу, з очевидним прагненням наслідувати шевченківську тематику й ритмічні інтонації, його ранні поезії цікаві насамперед своєю соціальною заангажованістю. Вже назви творів говорять самі за себе: «Дівоча доля», «Сирітка», «На чужині», «Пташка», «Дума», «Песня бедняка», «Мужицкая доля», «На каторге». Автор проймається щемким співчуттям до усього живого та неживого. Уболівання за долю «зруйнованого краю» прочитується в рядках вірша «О край незабутній...»: «Я згадую часом кургани могили. / Де славне козацтво за волю спочило...» [42, с. 132].

Дійсно, талант Олександра Олесь розвивався по висхідній. Одна за одною виходять збірки його творів: «Поезії. Книга III» (1911), «Драматичні етюди.

Книга IV» (1914), «Поезії. Книга V» (1917). Готувалась до друку і шоста збірка, але їй не судилося побачити світ.

Справді, О. Олесь, складаючи свої вірші-пісні, прагнув вигравати їх на музичних інструментах – арфі, лірі, кобзі, які були у великій згоді з його музою. Саме музика, вважав він, може найтонше передати стан душі, боротьбу й суперечку людських почуттів. Такими думками митець ділиться зі своєю дружиною: «Не знаю... щось подібне і зараз твориться в моїй душі. Щось хотілось би заграти, повне краси і жалю. Не знаю – може – про те, що минуло і не вернеться; може, про першу любов, про весну серця, квіти, які вдруге не розцвітають. О Віро! Як я можу вловити слова в тій музиці, що шумить річками в моїй душі? Коли б я був композитором, я легко відбивав би сей шум, моя душа могла б безпосередньо говорити з душами людськими... На жаль, навіть грамоти музичної не знаю. Але – годі».

Через те й поезія Олександра Олеся, сповнена загадкових ритмів мелодій, тонів і справді моцартівської легкості, стала невичерпним джерелом для композиторів. Сьогодні ми можемо назвати понад 80 відомих композиторів, а серед них – і російські, і білоруські, і французькі, і чеські, які клали Олесеві рядки на музику, створивши більше двох сотень музичних творів різних жанрів. Це солоспіви, хори, мелодекламації, опери, музика до вистав, пісні для дітей.

Ситуація, що склалась в Україні, чимось нагадувала Олесеві часи роздробленості Київської Русі. Напевно, тому він і береться до поетичних переказів давньоруської історії і за досить-таки короткий період створює добірку віршів «Минуле України в піснях. Княжі часи». Окремим виданням ці історико-пізнавальні твори вийшли лише в 1930 році.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

3.1. Моніторинг рівнів розвитку творчих здібностей школярів на констатувальному етапі дослідно-пошукової роботи

Дослідно-пошукова робота проводилася на базі Сумської спеціалізованої школи № 29 серед учнів 5-х класів. В експерименті брали участь учні 5-А та 5-Б класів (58 осіб).

Дослідно-пошукова робота, спрямована на розвиток творчих здібностей школярів на уроках української літератури, проходила в три етапи:

- 1 етап (констатувальний);
- 2 етап (формульвальний);
- 3 етап (контрольний).

Мета констатувального етапу дослідно-пошукової роботи: виявити рівень розвитку показників творчих здібностей школярів до експерименту.

Завдання:

- підібрати діагностичні методики для виявлення рівня розвитку показників творчих здібностей школярів;
- визначити діагностичні завдання;
- провести діагностичне дослідження з виявлення вихідного рівня розвитку показників творчих здібностей школярів.

За більш ніж столітню історію розвитку психодіагностики фахівцями розроблена величезна кількість методик для оцінки розвитку творчих здібностей у школярів. До числа найбільш популярних відносяться: методики Дж. Гілфорда, Є. П. Торренса, Є. М. Торшілова, Т. С. Комарова та ін.

До компонентів розвитку творчих здібностей зараховуємо: естетичне ставлення, творча уява, творче мислення і практичні вміння. На основі виділених компонентів було визначено показники та критерії розвитку творчих здібностей (табл. А.1, Додаток А).

Для діагностики розвитку творчих здібностей було виділено 3 рівні: високий, середній, низький. Характеристика рівнів розвиненості показників творчих здібностей школярів представлена в таблиці (табл. Б.1, Додаток Б).

Виділені нами показники творчих здібностей неможливо повністю роз'єднати і вивчати окремо. Багато діагностичних методик, які ми використовували, спрямовані в основному на дослідження якогось одного показника і водночас зачіпають інші. Для виявлення вихідного рівня розвитку творчих здібностей учнів на основі виділених показників були обрані 4 серії завдань діагностичного характеру.

Перше завдання було спрямоване на виявлення рівня розвитку показника «естетичне ставлення» в єдності двох аспектів: емоційної чуйності та емоційної сприйнятливості. Цей показник характеризується критеріями, які представлені в таблиці (Табл. А.1, Додаток А);

Діагностичне завдання 1. «Бесіда про твір» (за методикою А. Мелік-Пашаєва).

Мета: виявити рівень розвитку показника «естетичне ставлення» в єдності двох аспектів (емоційної чуйності та емоційної сприйнятливості).

Матеріал: Картина І. Левітана «Березень» (Додаток В).

Методика проведення: учні знайомляться з картиною художника І. Левітана «Березень». Учитель під час знайомства з твором мистецтва нічого не коментує. Перед бесідою учням дають можливість розглянути картину. Після цього вчитель ставить запитання:

1. Який загальний настрій картини?
2. Які засоби автор твору вибирає для того, щоб висловити настрій?
3. Який настрій (почуття) викликає в тебе цей твір?
4. Який настрій у тебе після знайомства з твором?

Оцінка результатів виконання учнями завдання ставиться за такими критеріями:

- ступінь емоційної чуйності;

- ступінь емоційної сприйнятливості (вміння розрізняти засоби виразності, здатність виявляти особливо значущі для передачі змісту твору);
- адекватність вербального висловлювання.

У ході застосування методики ми виявили, що не всі учні звернули уваги на емоційний тон репродукції картини. Лише 20,68% або 12 учнів дали емоційно-оцінні визначення типу:

- картина сумна, гілки на деревах голі, немає сонечка;
- коник самотня стоїть, чекає свого господаря;
- після знайомства з цією картиною мені стало сумно і холодно.

Більшість школярів 41 особа (70,69%) дали предметний опис (безоцінно-описові визначення): «сніг в лісі лежить», «на деревах немає снігу», «на небі немає хмар», «на картині намальований день». Відповідаючи на питання «Як би ти висловив своє переживання, що з'явилося при знайомстві з цим твором?», учням важко дати оцінку своєму емоційного відгуку на твір. Їм не вистачало вміння висловлювати своє враження і ставлення до емоційно-образного змісту твору в судженнях. 5 учнів залишилися байдужими до запропонованого завдання.

Таким чином, при виконанні цього діагностичного завдання були отримані такі результати: на високому рівні – 12 школярів (20,69%), на середньому рівні – 41 школяр (70,69%), 5 учнів (8,62%) – на низькому рівні розвитку естетичного ставлення.

У результаті проведення діагностичної методики щодо виявлення рівня розвиненості естетичного ставлення були отримані такі результати:

- 5 балів – 12 осіб (20,69 %);
- 4 бали – 10 осіб (17,24 %);
- 3 бали – 15 осіб (25,86 %);
- 2 бали – 16 осіб (27,59 %);
- 1 бал – 5 осіб (8,62 %).

Аналіз результатів виконання завдань на констатувальному етапі за показником «естетичне ставлення» показав:

– на високому рівні художній досвід спостерігається у 22 (37,93%) учнів – відповідно до вікових особливостей, проявляється яскравість та емпатійність адекватної емоційної реакції при сприйнятті творів мистецтва, а також адекватність вербальних характеристик емоційного тону твору;

– недостатній досвід у спілкуванні з художніми творами на середньому рівні спостерігається в 16 (27,59%) школярів: стриманий прояв емоційної реакції й емпатії при сприйнятті творів, односкладовість у визначенні емоційного тону твору.

– низький рівень розвитку в 5 школярів (8,62%) вказує на незначний досвід спілкування з художніми творами, відсутність проявів емоційної реакції при сприйнятті творів.

Друге завдання спрямоване на виявлення рівня розвитку показника «творча уява».

Діагностичне завдання 2. «Завершення картинок» (адаптований до цілей нашого дослідження тест за методикою Е. Торренса) (Додаток Г).

Мета: виявити рівень розвитку показника «творчої уяви» через самостійні живописні зображення на основі незакінчених фігур.

Матеріал: кольорові олівці, аркуші з фігурами.

Методика проведення: школярам пропонується набором необхідних елементів (ліній) домалювати картинку до певного осмисленого зображення. Учням дається інструкція зразкового змісту: «Подивіться, перед вами лежать недомальовані картинки. Чи зможете їх домалювати? Виконуючи це завдання, вам будуть потрібні уява та творчі здібності для того, щоб ви змогли придумати щось дуже цікаве і висловити це за допомогою малюнків. Ці лінії ви можете домальовувати як завгодно. Ви можете використовувати у своєму малюнку кольорові олівці або фломастери. Після того, як ви завершите свій малюнок, подумайте і дайте своїм малюнкам назви. Спробуйте при виконанні кожного завдання придумати щось цікаве і незвичайне, що не зміг би придумати ніхто інший. Потім спробуйте доповнити і розвинути свій задум таким чином, щоб у вас вийшли цікаві не просто картинки, а розповіді-картинки».

Оцінка результатів: виконання школярами завдання оцінюється за такими критеріями:

- цілісність зображення;
- деталізованість (кількість деталей);
- виразність колірного рішення малюнків;
- оригінальність композиції;
- адекватність назви творчого продукту.

У ході діагностики було відзначено, що активність та зацікавленість більшості школярів була на середньому рівні:

– деякі учні задавали питання під час роботи та отримали по 1 балу, тому що не змогли відразу включитися в роботу і протягом усього часу відволікалися від поставленої мети;

– учні, які отримали середній бал, домалювали більшість фігурок, однак усі малюнки схематичні, без деталізації. Є малюнки, де були повторювані самим учнем або іншими учнями групи деталі. Назви малюнків були адекватні домальованим картинкам;

– тільки четверо школярів отримали по 5 балів, оскільки виконали завдання, домалювавши всі картинки. Кожне наступне зображення відрізнялося від попереднього. Переважна більшість зображень складається з 3-4 елементів. Що стосується показника оригінальності, то, приміром, один школяр домалював фігуру «підкова» таким чином, що перетворив її в бабку з очима, ротом і носом. Тому можна говорити про наявність образу уяви, створеного за допомогою дії включення (це видно і по інших фігурах). Більшість зображень оригінальні, що свідчить про високий якісний рівень творчої уяви:

5 балів – 4 особи (6,89 %);

4 бали – 5 осіб (8,62 %);

3 бали – 13 осіб (17,24 %);

2 бали – 26 осіб (44,82 %);

1 бал – 10 осіб (17, 24 %).

Аналіз результатів виконання завдань на констатувальному етапі за показником «творча уява» показав, що високий рівень розвитку показника «творча уява» отримали 9 (15,51%) школярів. Учні самостійно створюють оригінальні, різноманітні, виразні образи в тому чи іншому вигляді художньо-естетичної діяльності; також вони здатні створювати образ, деталізуючи його.

Середній рівень у 39 (67,24 %) учнів знаходиться на рівні розвитку «творчої уяви». На цьому рівні школярі створюють образ в одному виді діяльності, що не відрізняється виразністю (без деталізації) й оригінальністю.

Низький рівень зафіксовано в 10 (17,24 %) школярів, вони не змогли самостійно створити образ.

Третє завдання спрямоване на виявлення рівня розвитку показника «творче мислення».

Творче мислення – мислення, засноване на стратегії генерування безлічі рішень однієї єдиної задачі. Дж. Гілфорд бачив такі критерії оцінки дивергентного мислення, як: гнучкість, швидкість, оригінальність.

Діагностичне завдання 3. «Паровоз».

Мета: виявлення рівня розвитку показника «творчого мислення».

Матеріал: розповідь педагога, аркуші паперу, ручки.

Методика проведення: педагог розповідає учням казкову історію про метелика, павучка, жучка.

Оцінка результатів виконання учнями завдання оцінюється за такими критеріями:

- здатність до комбінаторних умінь (уміння отримувати варіанти з різних поєднань);
- розвиток розумових операцій;
- швидкість виконання завдання;
- кількість комбінацій;
- правильність виконання завдання.

Аналізуючи виконання зазначеного завдання, ми дійшли до висновку, що в досліджуваних класах переважає середній рівень розвитку показника

«творчого мислення». При перевірці завдання помітили, що не всі школярі впоралися із завданням правильно або сформулювали тільки один варіант розвитку подій (або «Павучок-Жучок-Метелик», або «Павучок-Метелик-Жучок») у мистецтві; ніхто не назвав обидві комбінації. Треба відзначити, що учні в більшості своїй зазнавали труднощі, 3 (30%) школярі повторили один за одним.

Творче мислення:

5 балів – 17 осіб (29,31 %);

4 бали – 7 осіб (12,08 %);

3 бали – 11 осіб (18,96 %);

2 бали – 6 осіб (10,34 %);

1 бал – 17 осіб (29,31 %).

Аналіз результатів виконання завдання на констатувальному етапі за показником «творче мислення» показав, що високий рівень розвитку показника «творче мислення» спостерігається у 24 (41,37 %) школярів. Виходячи з цього, на зазначеному рівні учні встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, вибудовують варіанти цілісного художнього образу з різноманітного поєднання художніх елементів, а також здатні сприймати твори мистецтва з різних позицій, пропонують безліч різноманітних ідей.

Середній рівень: у 17 (29,31 %) учнів групи спостерігається здатність сприймати твори різних видів мистецтв, але з труднощами встановлюють причинно-наслідкові зв'язки і вибудовують варіанти цілісного художнього образу; пропонують різноманітні ідеї у процесі власної практичної діяльності.

Низький рівень у 17 (29,31 %) школярів показує, що вони не здатні підібрати адекватні виразні засоби в різних видах мистецтва; переводять художні образи з однієї модальності в іншу, але яскравість і виразність художнього образу при цьому втрачається.

Четверте завдання спрямоване на виявлення рівня розвитку показника практичних умінь. Діагностичне завдання 4. Аналіз продукту діяльності (автор – Комарова Т.С.)

1. Зміст зображення (повнота зображення образу). У цьому критерії не виділені показники рівня. Аналіз дитячих робіт являє собою короткий опис створеного кожною дитиною зображення.

2. Передача форми:

3 б. – форма передана точно;

2 б. – є незначні спотворення;

1 б. – спотворення значні, форма не вдалася.

3. Будова предмета:

3 б. – частини розташовані вірно;

2 б. – є незначні спотворення;

1 б. – частини предмета розташовані неправильно.

4. Передача пропорції предмета в зображенні:

3 б. – пропорції предмета дотримуються;

2 б. – є незначні спотворення;

1 б. – пропорції предмета передані неправильно.

5. Композиція.

а) розташування зображень на аркуші:

3 б. – по всьому аркушу;

2 б. – на смугі аркуша;

1 б. – не продумана, носить випадковий характер;

б) співвідношення за величиною різних зображень, що складають картину:

3 б. – дотримується пропорційність у зображенні предметів;

2 б. – є незначні спотворення;

1 б. – пропорційність різних предметів передана неправильно.

6. Передача руху: рух передано досить чітко; рух передано невизначено, невміло; зображення статичне.

7. Колір: у цьому критерії виділені дві групи показників: перша характеризує передачу реального кольору предметів і зразків декоративного мистецтва, друга – творче ставлення школяра до кольору, вільне поводження з кольором:

а) колірне рішення зображення:

3 б. – переданий реальний колір предметів;

2 б. – є відступи від реальної забарвлення;

1 б. – колір предметів переданий неправильно;

б) різноманітність колірної гама зображення, відповідного задуму та виразності зображення:

3 б. – багатобарвна або обмежена гамма: колірне рішення відповідає задуму і характеристиці зображуваного;

2 б. – переважання кількох кольорів або відтінків більшою мірою випадково,

1 б. – байдужість до кольору, зображення виконано в одному кольорі (або випадково взятими квітами).

При проведенні діагностичного завдання було виявлено, що серед школярів переважає середній рівень розвитку показника «практичних умінь». При перевірці завдання помітили, що не всі учні впоралися із завданням правильно.

Практичні вміння.

Високий рівень розвитку показника «практичні вміння» показали 17 школярів (29,31 %). Предмети в композиції учнів розташовані по всій площині аркуша, правильної форми. У композиції є рухи, передані досить точно. Багатокольорове рішення відповідає задуму.

На середньому рівні розвитку «практичних умінь» знаходиться 32 (55,17 %) школяра. На цьому рівні в роботах учнів є незначні спотворення предмету з неточним розташуванням на аркуші паперу. Рухи передано невизначено, обмежена колірна гамма.

Низький рівень виявлено у 9 (15,51 %) школярів, їх композиція носить випадковий характер із випадково взятими кольорами. Предмети розташовані неправильно, зі спотворенням.

Аналіз продуктів творчої діяльності учнів дозволив визначити вихідний рівень розвитку творчих здібностей школярів 5-х класів. Був виявлений середній

бал по кожному показнику творчих здібностей, який притаманний школярам на зазначеному етапі дослідно-пошукової роботи, а також визначений загальний середній бал і рівень розвитку творчих здібностей кожного класу в цілому.

Кількісні результати діагностичного дослідження учнів контрольної групи представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Результати діагностики рівня розвитку показників творчих
здібностей у школярів контрольної групи на констатувальному етапі
дослідження**

Ім'я дитини	Естетичне відношення	Творча уява	Творче мислення	Практичні уміння	Всього балів	Середній бал	Рівень
Анна А.	5	4	5	5	19	4,75	Високий
Тихон В.	4	3	4	4	15	3,75	Середній
Анастасія Д.	3	2	1	2	8	2	Середній
Варвара З.	5	2	1	2	10	2,5	Середній
Михайло К.	3	4	4	1	12	3	Середній
Сергій К.	4	2	2	4	12	3	Середній
Артем Л.	3	2	5	2	12	3	Середній
Вероніка Н.	3	2	1	2	8	2	Середній
Марія Т.	5	1	3	5	14	3,5	Середній
Олександр М.	2	5	5	3	15	3,75	Середній
Сергій М.	4	2	1	1	8	2	Середній
Оксана К.	3	3	1	1	8	2	Середній
Камалія Т.	4	1	5	2	12	3	Середній
Світлана Т.	3	3	1	4	11	2,75	Середній
Анна О.	1	2	2	1	6	1,5	Низький
Леонід А.	2	1	5	3	11	2,75	Середній
Поліна В.	2	2	5	5	14	3,5	Середній
Вероніка К.	5	4	1	4	14	3,5	Середній
Андрій Л.	3	2	3	2	10	2,5	Середній
Мілана Н.	2	3	4	3	12	3	Середній
Матвій Р.	2	5	1	4	12	3	Середній
Наум Т.	4	2	3	5	14	3,5	Середній
Сергій У.	2	3	1	2	8	2	Середній
Амалія Ш.	1	1	2	3	7	1,75	Низький
Антоніна Щ.	5	3	3	4	15	3,75	Середній
Вероніка Ю.	4	2	5	2	13	3,25	Середній
Іванна Я.	2	2	1	3	8	2	Середній
Андрій Я.	5	3	3	2	13	3,25	Середній
Артем Я.	2	2	5	3	12	3	Середній
всього	93	73	83	84	333	83,25	Середній

Кількісні результати діагностичного дослідження учнів експериментальної групи представлені в табл. 3.2.

Тож за даними досліджень, високий рівень творчих здібностей показав лише 1 учень контрольної групи та 3 учні експериментальної групи. Низький рівень виявлено у 5 школярів експериментальної групи та у 2 школярів контрольної групи. Усі інші учні обох груп, а це 47 школярів, продемонстрували середній рівень творчих здібностей.

Таблиця 3.2

Результати діагностики рівня розвитку показників творчих здібностей у школярів експериментальної групи на констатувальному етапі дослідження

Ім'я дитини	Естетичне відношення	Творча уява	Творче мислення	Практичні уміння	Всього балів	Середній бал	Рівень
Анна Т.	5	3	5	4	17	4,25	Високий
Амалія Д.	4	4	4	3	15	3,75	Середній
Анастасія Т.	3	2	3	5	13	3,25	Середній
Андрій Р.	2	5	5	3	15	3,75	Середній
Андрій О.	3	2	1	3	9	2,25	Середній
Анна З.	1	2	5	4	12	3	Середній
Антоніна Ю.	2	1	2	2	7	1,75	Низький
Артем С.	2	1	5	2	10	2,5	Середній
Артем М.	5	2	3	3	13	3,25	Середній
Варвара М.	1	3	3	1	8	2	Середній
Вероніка ІІІ.	4	1	1	4	10	2,5	Середній
Вероніка Р.	3	1	5	3	12	3	Середній
Вероніка В.	5	2	5	3	15	3,75	Середній
Іванна П.	2	5	4	5	16	4	Високий
Камалія Ж.	3	3	2	3	11	2,75	Середній
Леонід Н.	5	2	5	2	14	3,5	Середній
Марія А.	3	2	3	3	11	2,75	Середній
Матвій У.	4	2	3	1	10	2,5	Середній
Михайло С.	5	3	1	2	11	2,75	Середній
Мілана ІІІ.	5	2	4	2	13	3,25	Середній
Наум Ц.	2	2	4	1	9	2,25	Середній
Оксана Ч.	4	4	2	4	14	3,5	Середній
Олександр Н.	3	1	1	2	7	1,75	Низький
Поліна Г.	2	2	1	2	7	1,75	Низький
Світлана О.	5	3	5	3	16	4	Високий
Сергій К.	2	1	1	1	5	1,25	Низький
Сергій М.	3	2	3	5	13	3,25	Середній
Сергій Т.	3	2	1	1	7	1,75	Низький
Тихон Ю.	2	3	5	3	13	3,25	Середній

всього	93	68	92	80	333	83,25	Середній
--------	----	----	----	----	-----	-------	----------

Результати розвитку виділених нами показників творчих здібностей на констатувальному етапі експерименту представлені на рис. 3.1. При виконанні діагностичних завдань учні проявляли зацікавленість, емоційно відгукувалися на створювані образи, досить легко залучалися до творчої діяльності.

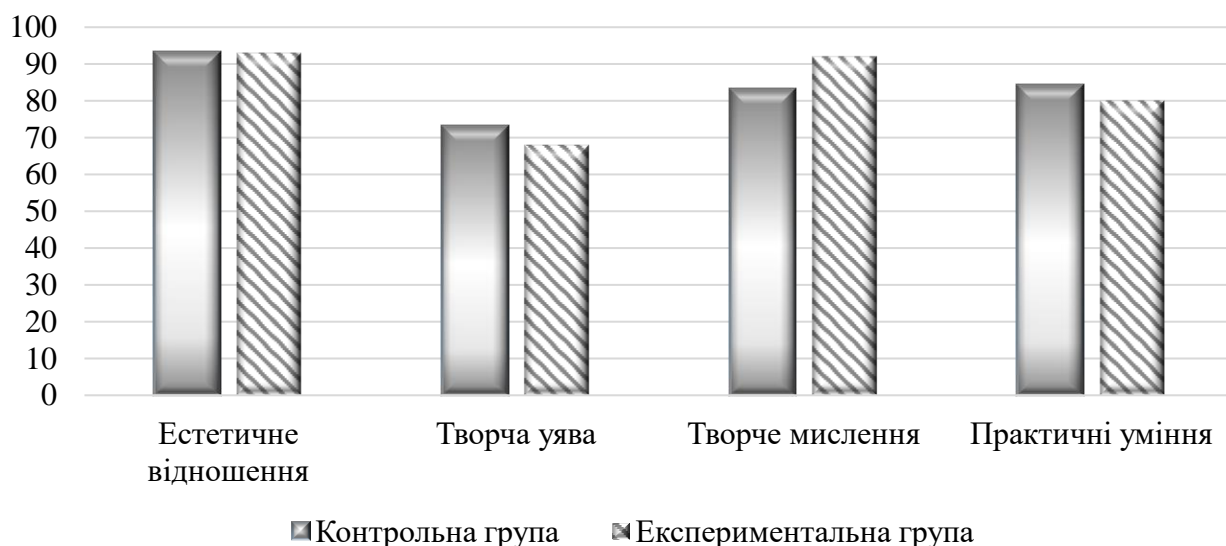

Рисунок 3.1. Результати розвитку показників творчих здібностей у школярів на констатувальному етапі експерименту.

Як бачимо з рис. 3.1, найменше серед школярів розвинена творча уява, а найкраще – естетичне відношення як у контрольній, так і в експериментальній групах.

Результати констатувального етапу дозволили нам визначити основні напрямки роботи з розвитку творчих здібностей у школярів експериментальної групи на прикладі застосування поетичних зразків Олександра Олеся на уроках української літератури.

Поезія О. Олеся може бути запропонована за обов’язковими темами у шкільній програмі або в контексті уроків позакласного читання (література рідного краю). Місцевий літературно-краєзнавчий матеріал формує змістовий компонент краєзнавства у шкільному курсі вивчення літератури, на основі чого вчитель пропонує систему уроків, що реалізують навчально-пізнавальні та розвивально-виховні цілі в контексті загальної мети та завдань літературної освіти

– вводити учнів у світ прекрасного, прилучаючи до національного і світового мистецтва слова, формувати правильне розуміння національних, загальнолюдських цінностей, розвивати творчі здібності учнів.

Завдання уроків літератури рідного краю охоплюють:

- знайомство з творчістю письменників-земляків, які відобразили в своєму творчому доробку рідний край, що допомагає учням по-новому оцінити його, глибше зрозуміти красу і неповторність свого регіону;
- вивчення традицій регіону, місцевих етнографічних, ментальних елементів та особливостей літературного процесу, їх вплив на творчість письменників;
- ознайомлення із творчістю письменників, які не є уродженцями Сумщини, але певний час проживали або побували на її території, причетні до її історії (Тарас Шевченко, Леся Українка тощо).

Сумщина прославилась на весь світ О. Олесем, М. Хвильовим, Б. Антоненком-Давидовичем, І. Багряним, Остапом Вишнею та іншими письменниками. Їхній життєпис і творчість, пов'язані з історією рідного краю, є одним із найдієвіших засобів формування особистості школярів та розвитку творчих здібностей. Засобами художнього слова вчитель-словесник виробить у школярів почуття патріотизму, національної гідності, гордості за видатних діячів духовної культури та славу історію краю. Рідна Сумщина подарувала світові ціле гроно видатних письменників. Це і невтомний трудівник на ниві української культури Пантелеймон Куліш, співець Слобожанщини Яків Щоголев, нескорений долею Павло Грабовський. Свого часу на Сумській землі побували Тарас Шевченко й Леся Українка. Сумщина стала батьківщиною для Миколи Хвильового, Остапа Вишні, Бориса Антоненка-Давидовича, Івана Багряного, Платона Воронька, Дмитра Білоуса, Олекси Ющенка, Володимира Затуливітра. Серед цих імен – Олександр Олесь, який своєю поезією прославився не тільки в Україні, а й за її межами. Творчість цих письменників як людей надзвичайного обдаровання не обмежувалася рамками одного літературного роду, їх мистецькій палітрі властива жанрова поліфонія: це і публіцистика, і проза, і поезія, і

фейлетони, гуморески, усмішки та історичні романи.

Зважаючи на вік учнів, у 6 класі під час вивчення творчості О. Олеся варто звернути особливу увагу на поезії історичної тематики, що допоможе сформувати у школярів правильне розуміння подій, які відбувалися на той час в Україні. З метою зацікавити школярів неповторною долею поета-земляка вчитель може використати спогади його рідних сестер та матеріал про перебування у Верхосулці. Не зайвим буде знайомство шестикласників із поезією О. Олеся періоду еміграції, що здебільшого позначена мотивом ностальгії. Квітучі села на Сумщині, рідна Крига й чарівна природа Верхосулки були в спогадах і мріях, ними поет марив і жив, у неповторних поетичних рядках продовжували звучати мелодії рідних краєвидів.

Зазначений матеріал може розвивати творчі здібності школярів середнього віку, адже учні перебувають у такій віковій групі, що здатні мріяти, домислювати, творити. Пошукові та проблемні питання спонукатимуть школярів до самостійної думки, до вияву їхньої фантазії та уяви.

Учитель після розповіді про дитячі роки поета поставить учням запитання:

1. Яким постає дитинство письменника у спогадах сестер Ганни та Марії?
2. Яку освіту отримав письменник? Якою людиною він був?

Учитель наголосить, що початкову освіту майбутній поет здобув у сільській школі, у 15 років вступив до Дергачівської школи на Харківщині, де брав участь у випуску рукописного журналу. На цей період припадає початок його поетичної творчості. Деякий час майбутній поет навчався у Київському політехнічному інституті та Харківському ветеринарному, самотужки вивчив кілька іноземних мов.

Становлення юнака як поета припадає на часи революційного піднесення визвольного руху. О. Олесь мріє бачити свій край вільним, розкутим.

Для підтвердження цих думок учні зачитують вірші О. Олеся, проаналізують їх, у процесі чого відбуватиметься розвиток творчих здібностей школярів. Подальшу роботу вчитель організовує навколо пошуку відповідей на орієнтовні питання:

1. Коли емігрував письменник за кордон? Які історичні події відбуваються в цей час у країні? (Громадянська війна)
2. Що стало поштовхом виїзду за кордон? (Залишилися цікаві свідчення про О. Олесея часів громадянської війни.)
3. Що відомо вам про життя та творчість поета в період еміграції?

Використання матеріалу автобіографії письменника, спогадів членів родини, знайомих, здійснення текстуального аналізу поетичних творів активізує навчальну діяльність учнів, сприятиме реалізації завдань, окреслених концепцією літературної освіти. Учні звернуть увагу на ті поетичні рядки, у яких звучить ностальгія за Україною:

О, принесіть як не надію,
То крихту рідної землі.
Я притулю до уст її
І так застигну, так зомлію...
Хоч кухоль з рідною водою!..
Я тільки очі напою,
До уст спрагнених притулю,
Торкнуся душею вогняною [41].

Учні зауважать, що ці слова належать поету-земляку О. Олесю. Рідна Сумщина подарувала світові ціле гроно видатних митців слова, бути земляками яких учням випала честь.

Отже, крізь призму спогадів про поета в уяві школярів постане неповторний образ поета-земляка, формуватиметься інтерес до літературної Сумщини, удосконалюватимуться вміння аналізувати текст поетичного твору, розвиватимуться навички творчо сприймати прочитане, а значить відбуватиметься розвиток їх творчих здібностей.

3.2. Система роботи з формування творчих здібностей школярів у процесі вивчення творчості О.Олеся

XXI століття – століття інтернету, комп'ютерних технологій, інтерактивних дощок та мобільних телефонів. У сучасного учня весь світ уміщається в долоні, варто тільки дістати мобільний телефон або планшет та натиснути кнопку пошуку в інтернеті – і він тут же отримає будь-яку цікаву для нього інформацію. Здавалося б, усе так просто! Але ні! На уроках української літератури, працюючи з текстом, ми виходимо з переконання, що не так уже й важливо читати багато, але набагато важливіше – якісно обробляти у своїй свідомості прочитане, потрібно бути творчою особистістю, яка вміє мислити критично. Особлива роль при цьому належить учителю, завдання якого полягає у створенні умов, що дозволяють особистості школяра максимально самореалізуватися. Саме з цієї причини вчителі використовують різні сучасні технології навчання.

Формувальний етап експерименту передбачає декілька уроків української літератури з вивчення творчості О. Олеся. У класі 5-А, що прийнято за контрольну групу, заняття проходили у звичайному режимі. У класі 5-Б – експериментальна група – уроки з вивчення творчості О. Олеся проходили із застосуванням поглиблених методик, спрямованих на розкриття та активізацію творчих здібностей школярів.

Одна із таких методик – надання учням завдань творчого характеру. У процесі вивчення творчості О. Олеся учням, окрім літературного читання, можуть бути запропоновані завдання такого типу:

1. Які образні вислови передають захоплення поета красою України? («Літній вечір...»).

2. Доберіть антоніми до таких слів із вірша: білі – ..., зникають – ..., довго – ..., тихі – ..., розцвіли – ..., великі – (вірш «Білі гуси летять над лугами...»).

3. Чому автор каже «цвітуть хмарками небеса»? Чи не краще було б сказати «все небо в хмаринках»? Обґрунтуйте відповідь. («Серед краси»).

4. Із чим письменник порівнює степ у різні пори року? Яке з порівнянь, на вашу думку, найбільш образне та красиве? Поясніть чому («Степ»).

5. Чи може насправді сонце грати, туман ховатися? Чому в поетичних творах можуть відбуватись такі дивовижні речі? («Серед краси»).

Досить цікавим та дієвим в активізації творчих здібностей п'ятикласників можуть стати матеріали та цікаві факти про О. Олеся, а також його життєвий настрій. Так, від скромного будиночка в місті Білопілья почався його шлях, щоб потім упродовж літ багато разів пролягти через село Верхосулку Білопільського району, міста Суми, Харків, Київ, власне, через усю Україну, а потім пройти Італією, Чехословаччиною. У Празі важкого 1944 року, 22 липня, перестало битися його співуче серце.

Про поетове життя так детально і багато разів писали в обласній і республіканській періодиці сумські краєзнавці Геннадій Петров та Григорій Хвостенко. Серйозні студії над його творчістю здійснили столичні доктори філологічних наук, професори Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Василь Яременко і Ростислав Радишевський, за чією редакцією і з чією передмовою вийшов у 1990 році грандіозний двотомник Олесевих віршів, п'єс, прозових творів, перекладів. Свого часу для остаточної реабілітації і популяризації творчості О. Олеся багато зробив також поет – академік Максим Рильський. Якби О. Олесь не написав своїх одинадцяти книг поезій, десятків драматичних поем, а написав лише геніальний романс «Чари ночі», навічно прописаний в репертуарі Дмитра Гнатюка, Ніни Матвієнко і багатьох інших співаків та бандуристів, то і цього цілком би вистачило для безсмертя в пам'яті народу: Сміються, плачуть солов'ї / І б'ють піснями в груди: / «Цілуй, цілуй, цілуй її, – / Знов молодість не буде!» [41].

Проте його доробок як для поета просто завеликий. Згаданий двотомник, хоч і далекий від повноти, у сумі складає понад 86 аркушів. І хоча О. Олеся в Україні і діаспорі видавали багато разів, такого великого зібрання його творів ще не було – відтак саме це видання стало головною скарбівнею його шедеврів і базою для науковців, угамувало спрагу багатьох любителів ніжної і тривожної

лірики та репертуарний голод українських театрів, що вже скучили за поетичним видовищем, а саме такою і є його драматургічна спадщина. Взагалі маємо парадокси: день у день критикуємо український театр за бідність репертуару і прямолінійність прочитання п'єс, а зусібіч облогом лежить недоторкана більшість драматичних шедеврів Лесі Українки О. Олеся, Миколи Куліша та ін.

Учитель-експериментатор звертав увагу учнів на те, що О. Олеся справедливо називають співцем революції 1905–1907 років. Він водночас і оспівував, і оплакував її поразку. І збірку своїх тогочасних віршів назвав так дивовижно точно, що краще й назвати не випадає – «З журбою радість обнялась...».

У вірші «Айстри», який є одним із найкращих алегоричних віршів у всій українській поезії, можна знайти цілий ряд естетичних, соціальних, ідейних площин. Зрозуміло, айстри – це образи звитяжців: «І марили айстри в розкішнім півсні / Про трави шовкові, про сонячні дні, – / І в мріях ввижалась їм казка ясна, / Де квіти не в'януть, де вічна весна» [41].

Така інформація викликала жвавий інтерес у школярів, змушувала їх задумуватися над проблемою місця і ролі письменника в соціумі, впливу митця на суспільно-політичну думку, світоглядні позиції. Школярі підтримували дискусійні питання, обмінювалися думками.

Учням був цікавий той факт, що, на жаль, ця революція була приречена на поразку. Поет таке передчував, та віра в грядущі перемоги в нього природно асоціювалася з образом сонця: «І вгледіли айстри, що вколо – тюрма... / І вгледіли айстри, що жити дарма, – / Схилились і вмерли... І тут, як на сміх, / Засяяло сонце над трупами їх!» [41].

У ході обговорення учні доходили думки, що в текстах палітра видатного майстра була багатогранною, кожен рядок у нього філігранно відточений. І, мабуть, найприкметнішою рисою його художнього почерку було вміння будувати поетичний образ вмотивовано, яскраво, мудро, доцільно.

Ідейно-тематичний масив поетової лірики теж заширокий. І на першому плані тут стоїть глибинне відображення долі українського народу, його

трагічного становища в умовах імперської Росії. Царі та їхні посіпаки український народ зробили терплячим, безмовним та без'язиким. І це болить поетові кожного дня.

Цікавою інформацією для школярів було цитування самого письменника: «О, правда! Мій народ смішний безкрає... / Сліпий, горбатий і чудний, / Він старцем з лірою блукає, / І навіть – хто він не знає, – / Такий... безпам'ятний такий!» [41].

Учні були вражені тим фактом, що йому, цьому одвічному болеві поета, вже не судилося минути ні в рідних надсільських та надпсільських краях, ні в далекій чужині. Як і в кожній людині, у нього були слабкості та хитання, але було і пророцтво. Так, він гаряче прийняв Лютневу революцію 1917 року («Люди! Воля на землі!..»), але і швидко зрозумів підступність і антилюдяність жовтневого перевороту. Опинився О. Олесь в еміграції, тужив за Україною і ніколи не мав до неї зла. Не заплямував себе неблагодійними вчинками. Навпаки, мріяв про остаточне визволення, розбудову своєї держави. А його старший син, відомий поет і археолог Олег Ольжич, (1907 – 1944 р.р.) був одним із провідників українського національного руху, героїчно загинув у концтаборі, не зрадивши ні собі, ні Україні.

Під керівництвом учителя учні зрозуміли, що не варто додавати пересудів до того, що йому відміряла доля. Не можна судити людину, тим більше поета, за політичні погляди. Справжні поети залишаються дітьми до сивини. Поет – це особлива організація душі, а відтак – вона беззахисна, дуже вразлива і може надломитися. Для нього було трагедією не чути рідної мови, якою писав на празьких вулицях, але він не випускав пера. Він і там беріг свою національну ауру і плекав шедеври.

Школярі проймалися тим, що саме так сталося: поет, чия першу книжку захоплено привітав Іван Франко, хто користувався такою пошаною Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Миколи Лисенка, Кирила Стеценка, Якова Степового, Володимира Короленка, Максима Горького, Павла Тичини, протягом десятків років замовчувався. Замовчувався несправедливо, бо поезія

цього видатного майстра гаряче пульсувала, до того ж твори його видавалися і він промовляв до людей: « В моїй душі гримлять Перуни, / Мій мозок ріжуть блискавки... / О, де ви, де ви, злотні струни, / Шаблі козацької руки... / Розвійте ніч, зметіть пороги, / Розбийте пута хоч на мить, / Бо гнівна пісня без дороги / Мені все серце спопелить» [41].

Такі висловлювання, в яких відбивається громадянська позиція, викликають жвавий інтерес у сучасної молоді, формують їхні життєві позиції. Таке слово видатного лірика відроджувалося знову і знову в серцях дітей і підлітків, людей старшого віку, хто вперше спізнав чар поета, автора багатьох геніальних ліричних перлин. Та офіційне мовчання однак переходило всі межі. Забороняльники і перестрахувальники ніби й не розуміли, що цим тільки розпалювали інтерес до особи поета та його безсмертних творів.

Згодом уся величезна творчість цього майстра була оцінена по-новому, почала ґрунтовно вивчатися в навчальних закладах. Вистави за п'єсами з'явилися на кону українських театрів. Пісні та романи на слова поета все активніше входять у репертуари як професійних, так і самодіяльних виконавців та колективів. На вірші Олександра Олеся писали музику понад 80 композиторів, і не тільки українських.

На уроці була звернена належна увага на той факт, що в місті Білопільлі відкрито музей поета. Збережено хату його народин, на якій облаштовано меморіальну дошку. Років зо 15 тому в Сумах по вулиці Петропавлівській на будинку, що пов'язаний із життям поета, було відкрито меморіальну дошку з барельєфом співця роботи сумського скульптора Олега Прокопчука. На жаль, ювілейного для України 2001 року ця дошка, відлита з алюмінію, була викрадена.

Під керівництвом учителя школярі помітили, що через пейзажну лірику О. Олесь по суті образно відображав свій внутрішній макро- та мікросвіт протягом усього життя. А будиши щиро пісенним, він так само охоче вдавався до сугестії як такої, або ж до її окремих елементів (стилістичні та звукові повтори, умовні образи). Усе це – щедрий матеріал для сумлінних дослідників.

Життя тепер уже незалежної України триває, ритм його високий, а слово поета, сповнене гарячої температури, поновлюється в серцях усе нових поколінь українців, – і жити йому довіку, бо на просторах його Вітчизни «сіються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди...» І до цієї неповторної гами ще довго дослухатися ревним дослідникам високого.

У процесі активізації творчих здібностей учнів корисну роль грало зачитування фрагментів твору, оскільки розповідь у книзі йде лінійно та поступово, даючи змогу повністю зануритися в тогочасні події.

У ході розмови вчитель цитував поета: «Чи розуміє інтелігента, митця, поета його ж народ?». Саме це запитання ставить перед собою і перед нами О. Олесь. І за шаржами, бурлеском, водевілем ми бачимо його стурбоване, сумне обличчя. І друге запитання: «Яким же є типовий український письменник?»

Розглянемо спершу образ «народу», який представлений стареньким міщанином Конопельченком, його дружиною Конопельчихою («Патріот») бабою і зятем, у яких винаймає квартиру «Лірик» («Меценати і богема»). У п'єсі «Художники» «народ» – лише той образ, та ідея, яку намагається втілити у своїх творах головний герой В.: «Я бачив зараз двох дітей. Хлопчик, років восьми, сидить, а на його колінах, скорчившись, лежить дівчинка років п'яти. Ні одного руху... Якесь скам'янілість... Щось світове... ніби якесь прокляття, камінь, що ліг на людську душу» [40, с. 277]. Ще одне таке ж рафіновано-естетичне сприйняття народу, що межує з цинізмом, передано через сцену, де головний герой шукає натурницю для «України» та через репліки іншого персонажа, що оцінює його малюнок під назвою «Любов»: «Так і видно, що мальовано з проститутки... Нікчемність... Сміття... Недарма прізвище він носить Смітниченко» [40, с. 277].

Далі вчитель закликає школярів поглянути, як народ виявляє своє ставлення до українського митця. «Патріот» Кресало, який три дні як живе в хаті Конопельченка, рветься відразу ж вчити дітей писати патріотичні вірші та «зберігати і відроджувати старовину». Ось він питає у своєї тещі: «Ви, як діували, то доводилось вам пісні співати?!» [40, с. 296]. Ще П. Куліш писав, що на міського панича селяни дивляться з недовірою, а його недоречні прохання

заспівати пісню чи казку розказати піднімаються на глум. «Заходите вы в какую угодно хату, – пише він, – вам будут отвечать: «Хіба ми п'яні, щоб співали?» или что-нибудь подобное. Нужно иметь в запасе много времени, чтобы приучить к себе простолюдина и ему понравиться». Глуха Кресалова теща не розуміє, чого хоче від неї її вчений зять і хреститься, коли її питають про «черти» народу. Їй чуються «чорти». Коли Кресало каже, що не «чорти», а «риси», перелякана баба думає, що їй розказують про чортів у ризах. «Я маю поговорити з вами про вірші або про оповідання», – не зупиняється Кресало. «Ви такі розумні, що вас ніяк не розумієш», – відповідає баба [40, с. 296].

Інша баба, у якої квартирує Лірик з п'єси «Меценати і богема», каже йому на його писання: «І не сором тобі, он борода росте, а ти Бог зна що пишеш тут. Тьфу!» [40, с. 287]. Та й сам поет не може назвати перед «народом» те, що він пише віршами, бо соромиться, язик у нього не повертається: «Розумієте, Прохоре, Кіндратовичу, я оце пишу одну історію, описую життя... « Поет не осмілюється назвати своє творіння віршами, а називає «однією історією», «описом життя», «казкою», а художню вартість визначає через «народну» мірку: «За цю казку мені заплатять гроші, дадуть карбованців 25 наперед, я думаю не менше, ні в якому разі» [40, с. 288].

Важливим для вчителя є донести до учнів, що О. Олесь констатує в цьому випадку факт нерозуміння «народом» мистецтва як такого, навіть тоді, коли воно спрямоване на його ж (народу) «просвітлення» чи «оспівування». А над загальнопоширеним постулатом про природну схильність українців до мистецтва змушує задуматись. «Наша література, – говорить Поет, – література для дітей, бо ми пишемо лише на шкільній скам'ї, а встанемо з батьківських хлібів, ідемо на службу, робимося адвокатами, лікарями, землемірами і через п'ятдесят років розучуємось держати перо в руках» [40, с. 285].

Разом із учителем-експериментатором школярі відповідають на запитання: що ж думає О. Олесь про українського митця? Одним із типів «митця» в цих п'єсах є «патріот» Кресало. Він із тих щирих «українців», які не стільки підносять

українську ідею, скільки профанують, чим позбавляють її майбутнього. Адже вона стає смішною, а все осміяне, як відомо, відходить у минуле.

«І вас питають, – каже Кресало старому и затурканому Конопельченку, – А що ви, добродію, зробили для рідного краю, для рідного народу? Чим збагатили ви рідне письменство, якими віршами найбільше прислужились національній справі? В чім виявилось ваше українство?» [40, с. 292]. Щоб відродити цю занедбану, на думку Кресала, справу, він береться вчити дітей писати вірші «по-українські»: Сало в бодні лежало, / Сало з бодні скакало, / Сало в борщ не попало, / Гарно сало купувати, / Та не гарно грошики виймати [40, с. 293].

Кресало – не просто малоосвічена людина, це – войовничий невіглас, котрий навчає молодь: «Для геніїв школи – річ зайва. Коли добре приглянутися до наших літературних геніїв, то побачимо, що половина з них була малограмотна» [40, с. 294].

Темні, малоосвічені «митці-патріоти», які пишаються своєю малограмотністю, – річ і сьогодні непоодинокі. Взірцем для себе вони називають Т. Шевченка, забуваючи, а швидше, просто не знаючи про те, що Шевченко відвідував Академію мистецтв у Петербурзі, студіював російську, західну й античну літератури, філософію, займався самоосвітою.

«Українцем мусиш бути, / Нуте, браття, нуте, нуте, / Всі до праці, всі до діла, / Наша ненька Україна» [40, с. 293].

Ображений поет та його прихильники залишають компанію Івженка, який розцінює вчинок поета як хуліганську витівку: «Дійсно, ненормальний. Ніякої пошани до чужої думки, до чужої хати. Іменно, в психіатричну лікарню... Ні, панове, важко працювати з українцями, важко. Індивідуалізм нас заїдає» [40, с. 286].

Отже, бачимо, що п'єси «Художники» (1910), «Меценати і богема» (1910) та «Патріот» (1911) об'єднує тема митця у стосунках з народом, український митець не в ладу ні зі своєю музою, ні зі своїм народом, ні зі своїми колегами по творчості. Щоправда, до цього висновку слід додати, що п'єси за своєю

спрямованістю є сатиричними, а одним із авторських прийомів є шаржування. Тому загальне уявлення про змалювання О. Олесем образів народу і митців слід будувати на аналізі усієї творчості нашого земляка, видатного поета і громадянина. А в цих п'єсах, які, до речі, так і не були надруковані Олесем - чи з огляду на їх художню недосконалість, чи, швидше, через їх «непатріотичність», – автор виокремлює лише ті риси, які, згідно сатиричної спрямованості твору і законів жанру, повинні бути висміяні – і, відповідно, відправлені в минуле.

Слід зазначити, що ці три Олесеви п'єси не втратили своєї актуальності і до сьогодні, коли ми не так вже й рідко можемо спостерігати ті ж картини. Відомо, що історія повторюється, тільки перший раз у вигляді трагедії, а другий – у вигляді фарсу. А якщо першим був фарс (а саме його елементи можна знайти в аналізованій п'єсах О. Олеся), то повторення цих же ситуацій сьогодні можна розглядати лише як трагедію.

У підсумку варто зауважити. Що аналіз та вивчення саме цих п'єс може бути вагомим та дієвим кроком для активізації творчих здібностей та сприятиме виробленню стійкого інтересу школярів до української драми.

3.3. Діагностика творчих здібностей школярів на контрольному етапі дослідно-пошукової роботи

На контрольному етапі дослідно-пошукової роботи виявлялася ефективність проведеної педагогічної роботи. Із цією метою проводилася підсумкова діагностика рівнів розвитку показників творчих здібностей школярів на основі методик констатувального етапу.

Мета контрольного етапу дослідно-пошукової роботи полягала у виявленні позитивної динаміки розвитку творчих здібностей у школярів.

На контрольному етапі були поставлені та вирішені такі завдання:

- виявити наявний рівень розвитку творчих здібностей школярів;
- зробити якісний і кількісний аналіз отриманих даних;

– зробити порівняльний аналіз рівня розвитку творчих здібностей у школярів у сукупності виділених показників на констатувальному та контрольному етапах досліджень.

– виявити позитивну динаміку розвитку творчих здібностей школярів.

На контрольному етапі дослідно-пошукової роботи використовувалися такі методи: проведення серії діагностичних завдань; аналіз продуктів творчої діяльності учнів; якісний і кількісний аналіз отриманих даних, їх табличне оформлення.

На зазначеному етапі було використано чотири серії завдань діагностичного характеру, аналогічні тим, які проводилися при констатації вихідного рівня розвитку творчих здібностей школярів.

Після проведеної діагностики на контрольному етапі була складена таблиця результатів дослідження для контрольної та експериментальної груп (табл. 3.3 та табл. 3.4).

Таблиця 3.3

Результати діагностики розвитку показників творчих здібностей у школярів контрольної групи на контрольному етапі дослідно-пошукової роботи

Ім'я дитини	Естетичне відношення	Творча уява	Творче мислення	Практичні уміння	Всього балів	Середній бал	Рівень
Анна А.	5	4	5	5	19	4,75	Високий
Тихон В.	5	3	4	4	16	4	Високий
Анастасія Д.	3	2	1	2	8	2	Середній
Варвара З.	5	2	1	2	10	2,5	Середній
Михайло К.	3	4	4	1	12	3	Середній
Сергій К.	4	2	2	4	12	3	Середній
Артем Л.	3	2	5	2	12	3	Середній
Вероніка Н.	3	2	1	2	8	2	Середній
Марія Т.	5	1	3	5	14	3,5	Середній
Олександр М.	2	5	5	3	15	3,75	Середній
Сергій М.	4	2	1	1	8	2	Середній
Оксана К.	3	3	1	2	9	2,25	Середній
Камалія Т.	4	1	5	2	12	3	Середній
Світлана Т.	3	3	1	4	11	2,75	Середній
Анна О.	2	2	3	1	8	2	Середній

Леонід А.	2	1	5	3	11	2,75	Середній
Поліна В.	2	2	5	5	14	3,5	Середній
Вероніка К.	5	4	1	4	14	3,5	Середній
Андрій Л.	3	2	3	2	10	2,5	Середній
Мілана Н.	2	3	4	3	12	3	Середній
Матвій Р.	3	4	2	5	14	3,5	Середній
Наум Т.	4	2	3	5	14	3,5	Середній
Сергій У.	2	3	1	2	8	2	Середній
Амалія Ш.	1	1	2	3	7	1,75	Низький
Антоніна Щ.	5	3	3	4	15	3,75	Середній
Вероніка Ю.	4	4	5	2	15	3,75	Середній
Іванна Я.	2	2	2	3	9	2,25	Середній
Андрій Я.	5	3	3	2	13	3,25	Середній
Артем Я.	2	2	5	3	12	3	Середній
всього	96	74	86	86	342	85,5	Середній

З табл. 3.3 бачимо, що в контрольній групі картина майже не змінилася. Із низьким рівнем творчих здібностей лишився один школяр, а з високим рівнем стало два школяра, решта 27 учнів мають середній рівень розвитку творчих здібностей.

Таблиця 3.4

**Результати діагностики розвитку показників творчих здібностей у
школярів експериментальної групи на контрольному етапі дослідно-
пошукової роботи**

Ім'я дитини	Естетичне відношення	Творча уява	Творче мислення	Практичні уміння	Всього балів	Середній бал	Рівень
Анна А.	5	4	5	5	19	4,75	Високий
Тихон В.	4	5	4	4	17	4,25	Високий
Анастасія Д.	4	2	4	4	14	3,5	Середній
Варвара З.	5	3	3	5	16	4	Високий
Михайло К.	3	4	4	3	14	3,5	Середній
Сергій К.	4	2	2	4	12	3	Середній
Артем Л.	3	2	5	2	12	3	Середній
Вероніка Н.	5	2	3	2	12	3	Середній
Марія Т.	5	3	3	5	16	4	Високий
Олександр М.	5	5	5	3	18	4,5	Високий
Сергій М.	4	2	3	3	12	3	Середній
Оксана К.	5	3	3	3	14	3,5	Середній
Камалія Т.	4	3	5	2	14	3,5	Середній
Світлана Т.	3	3	3	4	13	3,25	Середній
Анна О.	5	4	5	4	18	4,5	Високий

Леонід А.	2	3	5	3	13	3,25	Середній
Поліна В.	5	2	5	5	17	4,25	Високий
Вероніка К.	5	4	3	4	16	4	Високий
Андрій Л.	5	4	3	5	17	4,25	Високий
Мілана Н.	4	5	4	3	16	4	Високий
Матвій Р.	4	5	3	4	16	4	Високий
Наум Т.	4	2	4	5	15	3,75	Середній
Сергій У.	5	3	3	2	13	3,25	Середній
Амалія Ш.	3	3	2	3	11	2,75	Середній
Антоніна Щ.	5	4	3	4	16	4	Високий
Вероніка Ю.	4	2	5	2	13	3,25	Середній
Іванна Я.	5	2	4	5	16	4	Високий
Андрій Я.	5	5	3	5	18	4,5	Високий
Артем Я.	2	5	5	5	17	4,25	Високий
всього	122	96	109	108	435	108,75	Високий

Результати контрольної діагностики в експериментальній групі показали динаміку розвитку творчих здібностей за всіма виділеними показниками. Найбільш значущим показником ефективності розробленого нами комплексу занять є відсутність у експериментальній групі учнів із низьким рівнем розвитку творчих здібностей за всіма виділеними нами показниками. Високий рівень розвитку творчих здібностей було виявлено майже в половині групи учнів (50 %), у решти школярів виявлено середній рівень розвитку творчих здібностей.

Отже, порівняльний аналіз результатів дослідження на початковому та контрольному етапі дослідно-пошукової роботи свідчить про ефективності розробленого і проведеного нами комплексу занять, спрямованих на розвиток творчих здібностей у школярів в процесі вивчення творчості О. Олеся (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Порівняльний аналіз результатів діагностики на констатуючому та контрольному етапах серед школярів експериментальної групи, %

Рівні	Естетичне відношення		Творча уява		Творче мислення		Практичні уміння	
	Констатуючий етап	Контрольний етап	Констатуючий етап	Контрольний етап	Констатуючий етап	Контрольний етап	Констатуючий етап	Контрольний етап
Високий	37,93	79,31	13,79	41,38	44,83	51,72	24,14	58,62
Середній	55,17	20,69	65,52	58,62	31,03	48,28	58,62	41,38

Низький	6,90	0,00	20,69	0,00	24,14	0,00	17,24	0,00
---------	------	------	-------	------	-------	------	-------	------

Далі простежимо динаміку змін рівня розвитку творчих здібностей школярів за всіма виділеними нами показниками (рис. 3.2).

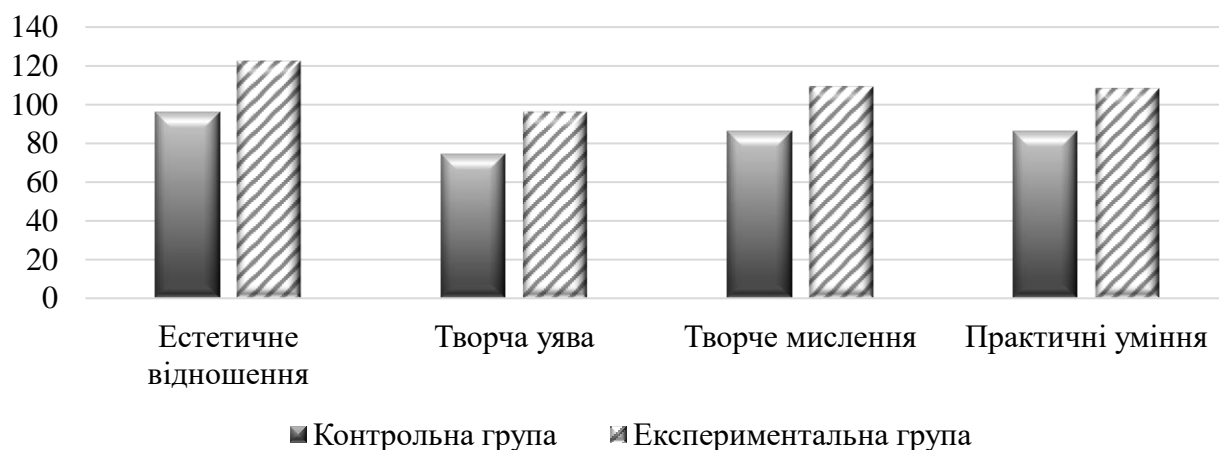

Рисунок 3.2. Результати розвитку показників творчих здібностей у школярів на контрольному етапі експерименту

Як видно з рис. 3.2, на контрольному етапі показники експериментальної групи значно вищі за результати контрольної групи. Так, загальна кількість балів, отриманих учнями експериментальної групи по кожному із критеріїв, приблизно на 25–29 % вища. Тобто, такі результати свідчать про правомірність та доцільність обраних нами педагогічних умов, а також ефективності методів і прийомів їх реалізації на уроках української літератури під час вивчення поетичної творчості О. Олеся.

Висновки до Розділу 3

Метою контрольного етапу дослідно-пошукової роботи було виявлення динаміки розвитку творчих здібностей у школярів. На контрольному етапі були поставлені та вирішені такі завдання: виявлення наявного рівня розвитку творчих здібностей школярів; зроблено якісний та кількісний аналіз отриманих даних; зроблено порівняльний аналіз рівня розвитку творчих здібностей у школярів у сукупності виділених показників на констатувальному та контрольному етапах досліджень; виявлено динаміку розвитку творчих здібностей школярів.

Кількісні результати діагностичного дослідження учнів показали, що високий рівень творчих здібностей виявлено лише в одного учня контрольної групи та трьох учнів експериментальної групи. Низький рівень – виявлено у 5 школярів експериментальної групи та у 2 школярів контрольної групи. Усі інші учні обох груп, а це 47 школярів, продемонстрували середній рівень творчих здібностей. Найменше серед школярів розвинена творча уява, а найкраще – естетичне відношення як у контрольній, так і в експериментальній групах. Результати констатувального етапу дозволили нам визначити основні напрями роботи з розвитку творчих здібностей школярів експериментальної групи.

Формувальний етап експерименту передбачав проведення декількох уроків української літератури з вивчення поетичної творчості О. Олеся. При розробці змісту занять ми спиралися на виділені нами показники творчих здібностей школярів. Цілеспрямований розвиток творчих здібностей школярів здійснювалося в сукупності виділених нами показників.

Реалізація комплексу педагогічних умов, висунутих у гіпотезі дослідження, призвела до ефективних результатів у розвитку творчих здібностей школярів, що виразно спостерігається в результатах контрольного етапу дослідно-пошукової роботи. У цьому ми бачимо підтвердження гіпотези дослідження.

ВИСНОВКИ

Проведені теоретичне та дослідно-пошукове дослідження підтвердили значимість проблеми і теми дослідження, доцільність висунутої гіпотези і дозволили зробити переконливі висновки. Одним із нових пріоритетних напрямів у системі сучасної української освіти відводиться важливій проблемі розвитку творчих здібностей учнівської особистості. Для вивчення і теоретичного обґрунтування сутності та структури творчих здібностей ми розглянули існуючі трактування, які відображають різні підходи в дослідженні зазначеної проблеми. Нам близька позиція тих авторів, яка ґрунтується на діяльнісному підході до вивчення цього питання.

Науковці під здібностями розуміються індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; здібностями називаються не всі взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності; поняття «здатність» не зводиться до тих знань, навичок та умінь, що вже вироблені в конкретної людини.

У педагогіці під творчими здібностями розуміються здібності, що відображають глибинну властивість індивідів створювати оригінальні цінності, приймати нестандартні рішення. За логікою нашого дослідження і спираючись на роботи видатних дослідників, творчі здібності інтерпретуються нами як психологічні особливості особистості, що дозволяють їй якісно та легко опановувати способами освоєння і творення художніх образів у одному або декількох видах мистецтва.

Вивчення робіт зарубіжних та вітчизняних психологів дозволило виділити структурні компоненти творчих здібностей і особливості їх розвитку на уроках української літератури у процесі вивчення поетичної творчості Олександра Олеся.

Спираючись на концепції і структурні моделі Дж. Гілфорда та А. Мелік-Пашаєва, були виділені структурні компоненти творчих здібностей: естетичне ставлення, творча уява і творче мислення, практичні вміння.

Названі компоненти «перетинаються» між собою, доповнюють один одного. Їх комплексний розвиток сприяє розвитку творчих здібностей, бо кожен із компонентів виступає в ролі взаємопов'язаних елементів цілісної структури творчих здібностей особистості.

Формувальний етап дослідно-пошукової роботи здійснювався на основі розробленої серії занять і реалізації комплексу умов, зазначених у гіпотезі дослідження. У роботі з учнями на формувальному етапі дослідно-пошукової роботи застосовувався пошуковий метод, що був спрямований на розвиток пізнавальної активності та самостійності. Суть методу полягала у виконанні невеликих завдань, вирішення яких вимагає самостійної активності.

На контрольному етапі дослідно-пошукової роботи використовувалися частково пошукові методи: проведення серії діагностичних завдань; аналіз продуктів творчої діяльності учнів; якісний і кількісний аналіз отриманих даних, їх табличне оформлення. На зазначеному етапі було проведено чотири серії завдань діагностичного характеру, аналогічні тим, які проводилися при констатації вихідного рівня розвитку творчих здібностей школярів. Після проведеної діагностики на контрольному етапі в контрольній групі картина майже не змінилася. Із низьким рівнем творчих здібностей лишився один школяр, а з високим рівнем виявилось два школяра, решта 27 учнів мають середній рівень розвитку творчих здібностей. Результати контрольної діагностики в експериментальній групі показали динаміку розвитку творчих здібностей за всіма виділеними показниками. Найбільш значущим показником ефективності розробленого нами комплексу занять є відсутність у експериментальній групі учнів із низьким рівнем розвитку творчих здібностей за всіма виділеними нами показниками. Високий рівень розвитку творчих здібностей було виявлено майже в половині групи школярів (50 %), у решти учнів виявлено середній рівень розвитку творчих здібностей.

Отримані результати свідчать про правомірність і доцільність обраних нами педагогічних умов, а також ефективність методів і прийомів їх реалізації.

Проведена науково-дослідна робота переконує, що на уроках української літератури, використовуючи необхідну методику чи технологію, учитель-філолог може розвивати творчі здібності учнів, які розглядаємо як необхідні для випускника сучасного закладу загальної середньої освіти.

Творчість українських письменників розглядаємо в науковій роботі як сприятливий навчальний матеріал, здатен за умови використання впливати на творчу уяву школярів, викликати адекватні емоції, розвивати творчі здібності. Поезія О. Олеся вивчається в середніх класах, її використовуємо як матеріал, який під час аналітичної роботи з текстами продемонструє позитивну динаміку розвитку творчих здібностей сучасних школярів.

В умовах нової української школи творчі здібності учнів є важливою ділянкою навчально-виховної роботи закладу загальної середньої освіти. Державні документи, концепція літературної освіти та нової української школи наголошують на перспективі розвитку творчих здібностей школярів засобами художнього слова.

Предмет «Українська література» в цьому аспекті відіграє пріоритетну роль, адже засобами художнього слова вчитель української літератури має можливість формувати естетичні смаки, впливати на становлення творчої уяви та розвиток творчих здібностей школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аванесов В. С. Научные проблемы тестового контроля знаний : учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 1994. 135 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2001.
3. Андреев В. И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. Казань: Центр инновац. технол., 2012. 608 с.
4. Антош Г. Стимулюймо учнівську творчість. Дивослово, 2005. №4. с. 21–28.
5. Бабишкін О. К. Олександр Олесь. Радянське літературознавство, 1958, № 1. с. 88-105.
6. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Бібліотечка журналу «Дошкільне виховання», 1999. с. 63.
7. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 137 с.
8. Богоявленська Д. Б. Вчора і сьогодні психології творчості. Москва: Наука; Сенса, 2000. 549 с.
9. Богоявленська Д. Б. Психологія творчих здібностей. Москва: ВЦ «Академія», 2002. 320 с.
10. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. Москва: Прогресс, 1987. 191 с.
11. Волощук І. А. Мотивація творчості молодого вчителя як основа його готовності до інноваційної педагогічної діяльності. *Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. Вип. 2(5). Херсон, 2011. Вип. 2(5). С. 226 - 230 - URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2011_2/2-5-36.pdf*
12. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1991. 3-е изд. 93 с.
13. Гилфорд Дж. Структурная модель интеллекта: психология мышления. Москва: Прогресс, 1965. 244 с.

14. Грабович Г. Поет як міфотворець. Київ: Критика, 1998. 207 с.
15. Грабовський П. Поезії. Київ: Дніпро, 1989. 357 с.
16. Грушевський М. Поезія Олеся. Українське слово : хрестоматія укр. літери та літ. критики ХХ ст. : у 3 кн. / упоряд. В. Яременко. Київ: Рось, 1994. Кн. 1. с. 257–265.
17. Джексон П. Свойства творческого мышления. Проблема одаренности. Москва: Айрис, 2006. с. 59–61.
18. Долинська Л. В., З. В. Огороднійчук, О. В. Скрипченко та ін. Загальна психологія: Підручник. Київ: Либідь, 2005. 416 с.
19. Єфремов С. О. Історія українського письменництва. Київ: Феміна, 1995. 685 с.
20. Зайцев В. С. Современные педагогические технологии : учеб. пособие; Кн. 2. Челябинск: ЧГПУ, 2012. 496 с.
21. Зеров М. Твори: В 2 т. Т. 2. Київ: Дніпро, 1990. 650 с.
22. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 434 с.
23. Калошин В. Ф. Д. В. Томенюк, Л. Л. Сушенцева. Розвиток творчості учнів. Харків, 2008.
24. Квіт С. В пошуках українського стилю: Есеї та статті. Київ, 1996. 76 с.
25. Козачук Г. О. Громадсько-політична лірика Олександра Олеся: письмові твори з української літератури. Ч. 1. Київ, 1997. с. 36-41.
26. Коломoeць Т. Г. Розвиток творчості дітей дошкільного віку на заняттях з художньої праці. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/710229/7/Коломoeць-стаття%20Т.Г.pdf>
27. Корнієвська Н. Моя душа - моя країна з вінком терновим на чолі. О. Олесь. Патріотичні мотиви лірики. 10-й клас. Українська мова та література, 2013. №16. с. 25 - 28.
28. Кошель А. П., В. М. Кошель. Розвиток творчої особистості дошкільника в умовах ДНЗ. Чернігів: Педагогічні науки, 2004. Вип. 24. с. 66–68.

29. Кульчицька О. І., Л. Г. Чорна. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей. *Обдарована дитина*, 2003. №5 с. 42–50.
30. Кульчицька О. І. Простір для здійснення творчих задумів. *Обдарована дитина*, 2005. № 7. с. 2–5.
31. Куцевол О. Портрет творчого вчителя літератури. Дивослово, 2007. №1. с. 24–30.
32. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи. *Серія «Педагогічні науки»*, 2006. №3. с. 215–219.
33. Лукіяненко А. Спогад про Олександра Олесь. Березіль, 2004. № 3/4. с. 149–151.
34. Маковский М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. Москва, 1996.
35. Маланюк Є. Книга спостережень. Київ: Атіка, 1995.
36. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 352 с.
37. Матюшкин А. М. Одарённость и возраст. Развитие творческого потенциала одарённых детей: учеб. Пособие. Воронеж: МОДЭК, 2004. 192 с. 37–45.
38. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
39. Неврлий М. О. Олесь. Життя і творчість: монографія. Київ: Дніпро, 1994. 174 с.
40. Олександр Олесь. Твори: В 2 т. / упоряди., передм. та примітки Р.П.Радишевського. Київ: Дніпро, 1990. Т.1.
41. Олесь О. Поезії URL: http://www.pysar.net/virsz.php?poet_id=50&virsz_id=58
42. Олесь О. Твори: В 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т.1.
43. Павлюк С. Українське народознавство. Львів, 1994.
44. Пазиненко С. М. Розвиток творчих здібностей. Харьков: Основа, 2007. 104 с.

45. Петров. В. Проблема Олеся 11 Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Київ, 1994. Книга перша.
46. Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. Київ: Дніпро, 1999. 224 с.
47. Роджерс К. К теории творчества: взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва, 1994. с. 74–79.
48. Савенков А. И. Психологические основы исследовательского обучения школьников. *Фізика: проблеми викладання*, 2007. № 3. с. 14–24.
49. Савенков А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению: учеб. пособие. Москва: Ось-89, 2006. 480 с.
50. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості. Київ: Міленіум, 2006. 346 с.
51. Сисоєва С. О. Творчий розвиток учнів у контексті особистісно орієнтованого навчання. *Гуманітарні науки*, 2001. № 1. с. 110-118.
52. Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики. Москва: Педагогика, 1984. 96 с.
53. Сулима - Блохина О. Перша збірка поезій Олеся і її значення в розвитку української лірики. Вибране. Київ, 1995. С. 251-256.
54. Сулима-Блохина О. Перша збірка поезій Олеся і її значення в розвитку української лірики. *Вибране: Поезії, новелістика, наукові та публіцистичні розвідки*. Київ: Вид-во ім. О.Теліги, 1995.
55. Суржанська В. А. Розвиваємо творчі здібності. Харків: Основа, 2007. 112 с.
56. Така непроста дорога : до 135-річчя від дня народж. Олександра Олеся : метод.-бібліогр. Поради. Терноп. обл. універс. наук. б-ка, наук.-метод. від.; підгот. О. В. Гапочка / за ред. О. М. Раскіна. – Т.: [б. в.], 2013. 20 с.
57. Токмань Г. Сучасні навчальні технології та методи викладання української літератури. *Дивослово*, 2002. №10. с. 39–45.
58. Толстой Л. Н. Собрание сочинений: в 30 т. Москва, 1983. Т. XV

59. Туриніна О. Л. Психологія творчості: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. с. 32–122.
60. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: в 5 т. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1953. Т. 1. 478 с.
61. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. Москва, 1969.
62. Халперн Д., Психология критического мышления. Санкт-Петербург, «Питер», 2000. с. 469–470.
63. Хоменчук І. Формування і розвиток творчих здібностей дітей. *Світ дитячих бібліотек*. 2004. № 2. с. 21–22.
64. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика: теория и технология креативного обучения. Москва: Изд-во МГУ, 2003. 416 с.
65. Шевченко Т Кобзар. Київ: Дніпро, 1988.
66. Шелестова Л. В. Дослідження процесу розвитку творчих здібностей старшокласників у практиці профільного навчання. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. № 1 (20). с. 21–32.
67. Юнг К. Г. Психология бессознательного. Москва: Канон, 1994. 320 с.
68. Яценко Т. В. Особливості сформованості творчої уяви у дошкільників з підвищеним рівнем пізнавальної активності. *Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості: збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка і Р. О. Семенової. Житомир: Вид -во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. Т. 6. Вип. 4. с. 231–243.

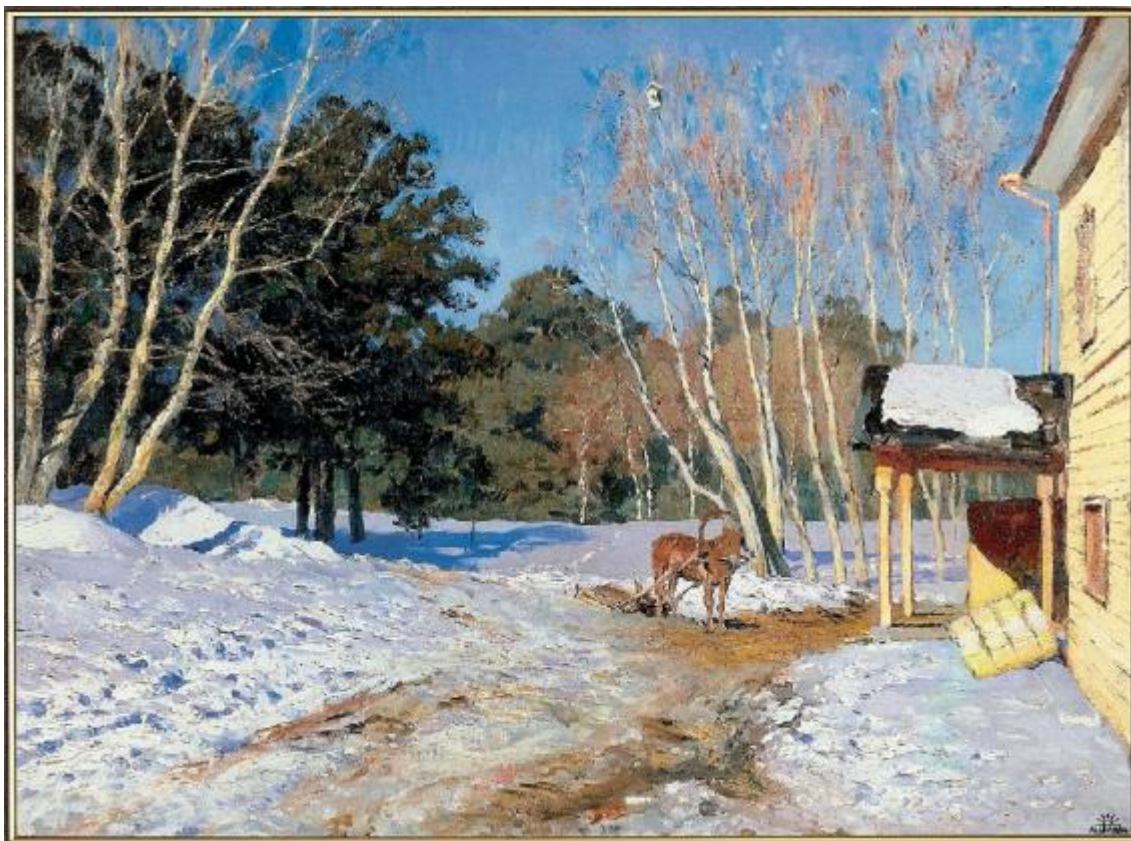
ДОДАТКИ

Характеристика показників творчих здібностей

Показники творчих здібностей	Критерії структурних показників творчих здібностей
Естетичне відношення	<ul style="list-style-type: none"> - ступінь емоційної чуйності; - адекватність емоційних реакцій, почуттів та суджень емоційно-образному змісту художнього твору; - адекватність вербального висловлювання
Творча уява	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до самовираження своєї індивідуальності в творчому продукті (оригінальність); - здатність до різноманітних асоціацій - здатність створити виразний образ у своїй роботі на основі практичного досвіду, активної роботи уяви, проявів винахідливості в знаходженні адекватних засобів для реалізації задуму;
Творче мислення	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до комбінаторних умінь (вміння отримувати варіанти з різних поєднань); - розвиток розумових операцій; - швидкість виконання завдання; - кількість комбінацій; - правильність виконання завдання
Практичні уміння	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість психомоторних якостей – координації руки і очі, здатність відрізняти кольори та їх відтінки у творчій діяльності; - використання отриманих знань, умінь, навичок для створення творчого способу на заняттях.

Характеристика рівнів розвиненості творчих здібностей школярів

Показники творчих здібностей	Рівні		
	Низький	Середній	Високий
Естетичне відношення	- незначний досвід ознайомлення з художніми творами; - відсутність проявів емоційної чуйності.	- недостатній досвід ознайомлення з художніми творами; - стриманий прояв емоційної чуйності; - односкладовість в визначенні емоційного тону твору	- яскравість прояву адекватної емоційної реакції при сприйнятті творів мистецтва; - адекватність вербальних висловлювань
Творча уява	- не здатний самостійно створити образ.	- створює образ в одному виді діяльності, не відрізняється виразністю (без деталізації) та оригінальністю	- самостійно створює оригінальні, різноманітні, виразні образи на заняттях - здатний створювати образ деталізуючи його
Творче мислення	- не здатний підібрати адекватні виразні кошти в виконанні роботи; - важко переходить від однієї дії до іншої, копіює вчителя	- з труднощами встановлює причинно-наслідкові зв'язки та вибудовує варіанти цілісності образу; - пропонує різноманітні ідеї в процесі власної практичної діяльності.	встановлює причинно-наслідкові зв'язки, вибудовує варіанти цілісності образу з різноманітного поєднання елементів - пропонує безліч різноманітних ідей, не копіює вихователя.
Практичні уміння	- не вміє знаходити адекватні способи для реалізації своїх задумів; - не використовує знання, вміння та навички з при створення творчої роботи	- не завжди знаходить адекватні засоби для реалізації своїх задумів; - не завжди використовує знання, вміння та навички при створенні творчої роботи.	- знаходить адекватні засоби для реалізації своїх задумів; - досить вміло використовує знання, вміння та навички при створенні творчої роботи.

Картина І. Левітана «Березень»

«Завершення картинок»
(адаптований до цілей нашого дослідження тест за методикою Е. Торренса)

	
Малюнок 1	Малюнок 2
	
Малюнок 3	Малюнок 4
	
Малюнок 5	Малюнок 6